

**ANÀLISI COMPARATIU DE LA
REGULACIÓ I INTERPRETACIÓ
DEL FET RELIGIÓS A ESPANYA I
A FRANÇA**

La importància de la neutralitat

Autora: Maria Magdalena Ripoll Pascual

Tutor: Josep Cañabate Pérez

TREBALL FINAL DE GRAU DE DRET

Història del Dret i de les Institucions

Curs 2018 – 2019

Data d'entrega: 10 de maig de 2019

“El precepto de neutralidad frente a todas las comunidades religiosas y todas las ideologías no desemboca necesariamente en una política religiosa laicista que hoy en día es criticada incluso en Francia”¹

Jürgen Habermas

¹ OLLERO, Andrés, “Cómo entender la aconfesionidad del Estado Español”, *Gaceta Judicial de Cusco*, Año iv, núm. 4, (2014). Recuperat de: <http://www.tribunalconstitucional.es/es/tribunal/Composicion-Organizacion/documentos-magistrados/OlleroTassara/articulos/325-16-CUSCO.pdf> [visitat 23.03.2019].

RESUM

La incidència de la religió en els afers polítics de l'Estat és un tema de debat històric, però latent encara en l'actualitat. Per a ser més precisos la controvèrsia avui en dia es situa respecte a quin és el millor per regular el fenomen religiós i permetre alhora el lliure exercici de la llibertat religiosa. Aquest treball, es centra en dos paradigmes, per una part l'aconfessionalitat espanyola i per l'altre la laïcitat francesa. Sovint es descriuen com a sinònims. L'objectiu d'aquest treball és indagar sobre la regulació i interpretació del fet religiós. Específicament, si realment l'aconfessionalitat i la laïcitat són el mateix. Aquest fi s'assoleix a través de la comparació entre Espanya i França. En primer lloc es realitza una anàlisi històric-jurídica dels principals textos legals i com aquests aborden la qüestió religiosa en cada cas. En segon lloc, la regulació actual i interpretació jurídica de cada concepte. D'aquest apartat, es desprenen les principals diferències en ambdós. Primera, la consideració de laïcitat pels francesos com un aspecte immutable del seu ordenament jurídic, i en el cas de l'aconfessionalitat espanyola com la millor manera posar fi a les disputes religioses fora la consideració d'immutabilitat que presenta la laïcitat francesa. I segon, la discrepància en la interpretació i defensa diferenciada del concepte de neutralitat. Finalment, es tracta l'estat actual dels dos conceptes i es compara la regulació que realitza Espanya i França en dos àmbits concrets (matrimoni i educació).

ABREVIATURES

Art.: Article

CE: Constitució Espanyola

CF: Constitució Francesa

CPF: Codi Penal Francès

Núm.: Número/nombre

Par.: Paràgraf

TC: Tribunal Constitucional

TEDH: Tribunal Europeu de Drets Humans

ÍNDEX

1. INTRODUCCIÓ	7
2. CAPÍTOL I. DEFINICIÓ I TRACTAMENT DEL FET RELIGIÓS	9
2.1. EL FET RELIGIÓS	9
2.2. ANÀLISI HISTÒRIC-JURÍDIC DEL TRACTAMENT DEL FET RELIGIÓS: ESPANYA I FRANÇA	10
2.2.1. Simbiosi Església i Estat	11
2.2.2. Introducció de certa tolerància religiosa	13
2.2.3. Ruptura plena entre la religió i l'Estat	15
2.2.4. Breu introducció de l'actual regulació	17
2.3. RECOPILOCACIÓ DEL CAPÍTOL: PRINCIPALS TRETOS DIFERENCIADORS	18
3. CAPÍTOL II. ANÀLISI DELS CONCEPTES: LAÏCISME, CONFENSIONALITAT, LAÏCITAT I ACONFENSIONALITAT	19
3.1. PRIMERA APROXIMACIÓ ALS CONCEPTES	19
3.2. PUNT DE PARTIDA DE L'ACONFENSIONALITAT I LA LAÏCITAT	21
3.3. INTERPRETACIÓ JURÍDICA DELS CONCEPTES D'ACONFENSIONALITAT I LAÏCITAT	25
3.4. CONTRAPOSICIÓ DELS DOS CONCEPTES	29
3.4.1. No confessionalitat de l'Estat	29
3.4.3. Subvenció als cultes religiosos	31
3.4.4. El principi de neutralitat	32
3.5. CONSIDERACIONS BREUS	35
4. CAPÍTOL III. ESTAT ACTUAL DE LA QÜESTIÓ	36
4.1. CONTEXT SOCIAL	36
4.2. RECOPILOCACIÓ EN MATÈRIA RELIGIOSA	39

4.3.	REGULACIÓ EN MATÈRIA MATRIMONIAL	42
4.4.	REGULACIÓ EN MATÈRIA EDUCATIVA	45
5.	CONCLUSIONS	49
6.	BIBLIOGRAFIA	53
7.	ANNEXOS	58
7.1.	ANNEX I	58
7.1.1.	Taules cronològiques de les constitucions espanyoles sobre la qüestió religiosa	58
7.1.2.	Taula cronològica dels principals textos i constitucions franceses sobre la qüestió religiosa	60
7.2.	ANNEX II	62
7.2.1.	Taula: Legislació bàsica estatal en matèria religiosa i els àmbits que regulen el fenomen religiós a Espanya i França	62

1. INTRODUCCIÓ

A les societats democràtiques els individus estan dotats de diferents drets, principis i obligacions jurídiques que estructurin la societat; i al mateix temps permeten la convivència entre els diversos col·lectius. Així doncs, dins el marc d'aquestes societats els individus tenen llibertat per elegir unes o altres conviccions (creences i idees)², les quals poden ser religioses o no, i les maneres en què els subjectes poden expressar-se, manifestar-se, comportar-se, reunir-se, associar-se... respecte a les seves conviccions poden divergir en funció de la regulació que estableixi l'Estat sobre elles.

En aquest treball es pretén abordar únicament les conviccions religioses. Partint que l'Estat té la potestat de regular el fet religiós, no és una decisió que es prengui a l'atzar, sinó que ve marcada pel context històrico-jurídic de cada país. Com tota decisió política tindrà unes conseqüències, que són la configuració social (tant des de la perspectiva individual com col·lectiva) i jurídica d'un país. Aquest treball no tindria sentit si tan sols existís una manera de regular el fet religiós. El que succeeix és que un país pot ser més o menys permissiu amb aquest fenomen: des de declarar una única religió com oficial i no permetre'n cap altre, prohibir que els individus professin públicament les seves creences religioses i que aquestes únicament es puguin desenvolupar en l'àmbit privat, possibilitar la tolerància religiosa, etc.

De totes les formes possibles conegudes sobre la regulació del fenomen religiós, en aquest treball s'analitzaran en profunditat únicament dues: la laïcitat i l'aconfessionalitat. La raó principal és la curiositat en saber si aquests dos conceptes són sinònims, són antònims o si es tracta simplement d'una etiqueta i que en realitat el seu contingut jurídic és similar. Moltes vegades els mitjans de comunicació, en la política i en la vida diària són emprats com a sinònims; i en altres circumstàncies com si es tractés de l'oli i l'aigua, és a dir, impossible barrejar-los.

² LLAMAZARES, Dioniso amb la col·laboració LLAMAZARES, M^aCruz, *Derecho de la libertad de Conciencia: 1. Nociones previas*, Navarra: Editorial Aranzadi, SA, 2011, p.21.

Un altre motiu més secundari i personal, és que considero que el fet religiós no és un fenomen obsolet o aïllat, té uns efectes directes sobre la possibilitat que els ciutadans practiquin les seves conviccions religioses de forma lliure. Sempre dintre d'un ordre legal, sense ser contradictoris amb la moral i l'ordre públic (al igual que succeeix amb altres drets com la llibertat ideològica, de premsa, d'expressió, etc.).

Així doncs, per tal d'estudiar aquests dos conceptes en aquest treball plantejo realitzar una comparativa de la regulació i la interpretació del fet religiós a Espanya i a França. L'elecció dels països es deu al fet que França (juntament amb Amèrica) és un dels països paradigmàtics de la laïcitat, i Espanya posseeix una singularitat pròpia que li va atorgar la constitució de 1978 al proclamar-lo un Estat aconfessional. Així mateix, els dos tenen un comú denominador són països de la Unió Europea. El fet d'estar geogràficament tan aprop, podria fer pensar que les diferències no són tan grans, ja que comparteixen una sèrie de característiques comunes: ser països occidentals, amb costums i tradicions semblants, conviure dins el mateix marc jurídic supranacional, etc. No obstant això, la constitució de cada país anomena al fet religiós de forma diferent.

La pregunta de recerca d'aquest treball és si la laïcitat i l'aconfessionalitat són dos models diferents d'interpretació i regulació d'una mateixa realitat (el fet religiós) o si són el mateix i simplement es tracte d'un canvi terminològic. Per tal de desenvolupar-la cal fixar diversos objectius. El principal consisteix en dur a terme l'anàlisi comparatiu d'ambdós països.

Per investigar sobre això, he decidit dividir el treball en tres grans capítols, dins cada un li correspon el seu objectiu específic propi. El primer capítol té per finalitat saber l'origen, és a dir, quin ha estat el tractament del fet religiós al llarg del temps en cada país. És el punt de partida per descobrir juntament amb els altres capítols la seva incidència o no amb el model actual. Per dur-lo a terme es realitza una anàlisi històrico-jurídica dels principals textos legals i constitucionals de cada país. El segon capítol, és on es troba realment el gruix del treball, en ell es definiran els conceptes de laïcitat i aconfessionalitat (també es farà esment al laïcisme i la confessionalitat, com dos models alternatius i completament antagònics). L'objectiu d'aquest apartat és entendre el sentit jurídic de cada un d'ells i relacionar-los. En el tercer capítol,

es planteja abordar l'estat actual de la qüestió, els seus principals desafiaments i apropar aquests dos conceptes a la vida quotidiana i diària de la societat, com poden ser el matrimoni i l'educació.

Per assolir de la millor manera possible aquests objectius, la metodologia que seguiré serà la de consultar a fonts bibliogràfiques (tant primàries com a secundàries, sempre que he pogut he optat per la primera, especialment en el cas de consultar la regulació de les diverses constitucions franceses sobre el fenomen religiós) i electròniques. És molt important tenir present l'àmbit d'aquest treball, el qual delimita els dos conceptes a dos països específics, per una part Espanya i per l'altra França. Quan es vulgui extrapolar: premisses, definicions o conclusions d'aquest treball a altres realitats, s'ha de tenir en compte que es pot tractar de contextos totalment diferents i que per tant, els conceptes es poden tenir una lògica jurídica i cultural distinta.

2. CAPÍTOL I. DEFINICIÓ I TRACTAMENT DEL FET RELIGIÓS

En aquest apartat es contextualitzarà breument el què s'entén per fet religiós. Des del punt de vista històric, s'analitzarà, mitjançant les constitucions de cada país, el tractament d'aquest fenomen i les relacions que s'han establert entre Església i Estat en ambdós països. Cal precisar, que no es farà un estudi profund i individualitzat de tots els textos legals espanyols i francesos, ja que tampoc és l'objectiu del treball. Per aquest motiu, a través d'una comparativa històrica-jurídica es ressaltaran els aspectes més rellevants i diferenciadors de cada país.

2.1. EL FET RELIGIÓS

Durkheim el 1882 abordà l'estudi del fet religiós i establí que *“una religió és un sistema solidari de creences i pràctiques relatives a les coses sagrades, és a dir, creences i pràctiques que uneixen a una mateixa comunitat moral, anomenada Església, a tots aquells que s'adhereixen a ella”*³. Tot aquest conjunt de pràctiques,

³ DURHEIM, Émile, *Las formas elementales de la vida religiosa: Capítulo primero. Definición del fenómeno religioso y de la religión*, Trad.: MARTÍNEZ, Ana 1 ed, Madrid: Alianza Editorial, S.A., 1993, p. 98.

que els individus creients i practicants duen a terme, s'agrupen en dos fenòmens: les **creences** (sistema de fe) i les **pràctiques** (sistema de culte) . Segons Durkheim: *“les primeres són estats d'opinió i consisteixen en representacions; les segones són determinades formes d'acció”*⁴. D'ambdues, les creences precedeixen a les pràctiques, ja que aquestes tan sols es donen respecte a objectes sobre el qual es basa el sistema de fe d'un individu o d'una col·lectivitat. El que és essencial de les pràctiques és l'exercici de la seva obligatorietat, l'objecte de la qual es troba en la creença. Aquest element és el que diferencia lo religiós d'altres fets socials. La religió *“no és exclusivament una filosofia obligatòria ni una disciplina pràctica (...) sinó que estan unides fins al punt de ser inseparables”*⁵ .

En canvi, hi ha preceptes morals, jurídics i altres fenòmens socials o laics, com per exemple el carnaval, les eleccions, la defensa de la pàtria, etc., que són pràctiques obligatòries per certs col·lectius, però no es basen amb un sistema imperatiu de creences ni corresponen a cap culte.

2.2. ANÀLISI HISTÒRIC-JURÍDIC DEL TRACTAMENT DEL FET RELIGIÓS: ESPANYA I FRANÇA

Abans de tot, respecte a la metodologia, no s'ha optat per fer una explicació de les constitucions i dels principals textos legals de caràcter religiós d'Espanya i França de forma cronològica⁶. En contra, l'anàlisi es realitza dividint tots aquests textos en quatre grups, el criteri per decidir en quin bloc els situu és atendre a la posició que adopten en relació al fenomen religiós (confessionalitat, laïcitat o aconfessionalitat) i la relació mantinguda amb l'Església Catòlica. He considerat que era pedagògicament més correcte per l'objectiu d'aquest treball (que no és tant fer un estudi profund de cada país com sí comparar-los).

⁴ Ibídem, cit., p.82.

⁵ RAMOS, Ramón, *La sociologia de Émile Durkheim: Parte III Sobre la Religión*, 1 ed, Madrid: Siglo XXI de España Editores, S.A, 1999, p.181.

⁶ Per una millor comprensió un cop finalitzat la lectura d'aquest capítol, es pot consultar a l'Annex 1 on es troben els principals textos dels ordenaments jurídics espanyols i francesos ordenats cronològicament, ressaltant en cada un d'ells quina és l'actitud que adopten respecte a la qüestió religiosa.

El **primer grup** acull aquells ordenaments on la **confessionalitat** (religió catòlica) i la simbiosi total entre Església i Estat prevalen. En el cas espanyol seria la Constitució de 1812, la de 1845 i les Lleis Fonamentals del Regne (durant la dictadura franquista). En el cas francès, aquest grup el conformaria el Concordat de la Santa Seu de Napoleó i la Constitució de 1830.

El **segon grup**, es caracteritza per incloure el principi de **tolerància religiosa** (ja sigui en l'àmbit públic com també privat) i acceptar les diverses confessions religioses. En aquest cas, pel que fa als textos espanyols es troba la Constitució de 1837, la de 1856 (non nata) i la de 1876. En el cas francès, la Declaració de l'Home i del Ciutadà de 1789, la Constitució de 1791 i la de 1848.

El **tercer grup** fa referència a aquells textos legals que rompen totalment amb la simbiosi de l'Església-Estat a favor de la **laïcitat**. En el cas espanyol serien les dues constitucions dels períodes republicans, per una part la de 1869 i per l'altra la de 1931. En el cas francès la Llei de separació de 1905 i la Constitució de 1946, IV República.

Finalment, el darrer grup són les **constitucions actuals** en cada país, per una part la Constitució Espanyola de 1978 i per l'altre la francesa de 1958, V República.

2.2.1. Simbiosi Església i Estat

El punt de partida històric del primer grup pels dos països és el mateix l'Antic Règim. En aquest període s'estableix una simbiosi total entre Església i Estat. La **qüestió religiosa ni es planteja ni es discuteix**. Miguel Ángel Ruiz senyala: *“des del moment que l'emperador Teodosi declara el catolicisme com la religió oficial de l'Imperi Romà (l'any 380 més o menys), (...) tan sols hi ha dos moments en què la religió catòlica no ha regnat a Espanya, el període visigòtic (mitjans del s. V i a l'inici del s. VIII) i l'ocupació musulmana (s. VIII fins a mitjans del s. XV)”*⁷. Pel que fa al cas francès, es reproduïx el mateix motlle, és a dir, la societat s'organitza

⁷ RUIZ, Miguel, “Religión y Estado en España: Un recorrido a través de los textos constitucionales”, Historia y Ciencias Sociales, nº210, (2012), p. 2 a: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=5170458> [visitat el 01.03.2019].

per estaments (impossibilitat de canviar d'un a l'altre), a la cúspide de la piràmide es troba la monarquia i sota aquesta el poder eclesiàstic.

En segon lloc, el poder de l'església en aquesta etapa és tan gran que infereix en la configuració del règim polític de l'Estat. La **monarquia** es tolera pel seu origen diví i així ho recullen les constitucions espanyoles de 1812 i 1845. Per exemple, la constitució de 1812, en el seu preàmbul comença amb, "*Don Fernando VI, per la gràcia de Déu i la Constitució...*"⁸, continuant "*En el nom de Déu Totpoderós, Pare, Fill i Esperit Sant, autor i suprem legislador de la societat*"⁹. Aquest patró es torna a repetir durant la dictadura franquista, règim autoproclamat com a nacional-catolicisme. Les Lleis Fonamentals del regne que estableixen l'ordre jurídic del país, en el preàmbul de la Llei Principis del Moviment Nacional de 17 de maig de 1958, recull: "*Jo, Francisco Franco Bahamonde, caudillo de Espanya, conscient de la meua responsabilitat davant Déu (...) els ideals que donaren vida a la Croada*"¹⁰. Establint doncs, que la Llei de Déu, d'acord amb la doctrina de la Santa Església, és l'única vertadera i inseparable de la consciència nacional, que inspirarà la seva legislació .

Una segona qüestió d'aquest grup és la **confessionalitat catòlica de l'Estat**, recollida en l'art. 12 de la Constitució de 1812 i l'art.11 de la Constitució de 1845. Pel que fa als textos francesos es reproduïx el mateix patró. Napoleó va establir un Concordat amb la Santa Seu, en el qual es reconeix la religió catòlica com la de l'Estat i la de la majoria dels ciutadans francesos. La Constitució francesa de 1830 recull el que ja havia establert la Carta Constitucional de 4 de juny de 1814 en el seu art. 6: "*(...) la religió catòlica, apostòlica i romana és la religió de l'Estat*"¹¹.

Així mateix, la Constitució francesa de 1830, recull l'obligació per part de l'Estat del **finançament** als cultes cristians, aspecte que en el cas espanyol no apareix

⁸ Constitució política de la Monarquia Espanyola, promulgada a Cadis, 19 de març de 1812. Recuperat de: http://www.congreso.es/constitucion/ficheros/historicas/cons_1812.pdf [visitat el 01.03.2019].

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Lleis dels principis del moviment nacional, de 17 de maig de 1958, Butlletí Oficial de l'Estat, núm.95 (1958). Recuperat de: <https://www.boe.es/boe/dias/1967/04/21/pdfs/A05250-05272.pdf> [visitat el 01.03.2019].

¹¹ Carta Constitucional de 1814, 4 de juny de 1814, 1ª Restauració. Recuperat de: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/charte-constitutionnelle-du-4-juin-1814> [visitat el 01.03.2019].

constitucionalitzat fins a la Constitució de 1856 (al final no es va promulgar): “*Els ministres de la religió catòlica, apostòlica i romana, professats per la majoria dels francesos, i els d'altres cultes cristians, reben salaris de la tresoreria pública*”¹².

Per últim dos exemples per veure el poder de l'Església en l'estructura social i política tant d'Espanya com de França, és per una part la inclusió del clero a les Corts i les càmeres de representació territorial; i per l'altra el poder concedit a l'Església en matèria educativa. Aquest darrer punt és molt important pel cas francès, s'explicarà a continuació.

2.2.2. Introducció de certa tolerància religiosa

Pel que fa al segon grup, hi comença a haver un canvi respecte a la simbiosi total del primer bloc, introduint el **principi de tolerància religiosa**, de forma més directa en el cas francès que en el espanyol.

El punt d'inflexió fou la Revolució Francesa (1789) amb l'objectiu d'atacar tot l'ordre preestablert de l'Antic Règim (el poder diví de la monarquia, la simbiosi entre Església-Estat, la impossibilitat de canviar els estaments, etc.). Fruit d'això es promulgarà la Declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà de 1789. Aquesta anomena a Déu, però a diferència del primer grup, aquí no és tractat com a màxima autoritat divina, ni que tot poder provingui d'ell. Si no que, s'entén com un **ésser observador**, “*(...) l'assemblea reconeix i declara, en presència del Ser Suprem i sota els seus auspicis els següents drets de l'Home i del Ciutadà*”¹³. Així mateix, l'art.3 estableix que el principi de la sobirania recau exclusivament sobre la nació, cap autoritat (per tant ni la divina ni la reial) està per sobre. L'única menció expressa que es fa a la religió és a l'art.10: “*Ningú ha de preocupar-se per les seves opinions, ni tan sols religioses, sempre que la seva manifestació no pertorbi l'ordre públic establert per la llei*”¹⁴; manifestant doncs, el principi a la tolerància religiosa.

¹² Constitució no promulgada de 1856, constitució de la Monarquia Espanyola. Recuperat de: <http://www.cepc.gob.es/docs/constituciones-espa/1856.pdf?sfvrsn=2> [visitat el 01.03.2019].

¹³ La Declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà de 1789. Recuperat de: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789> [visitat el 01.03.2019].

¹⁴ *Ibidem*.

En el cas francès, apareixerà més aquesta idea del Déu observador, a diferència d'Espanya on sobreviurà la idea **divina de la monarquia**. Exemple d'això és, la Constitució de 1837, en el títol preliminar d'aquesta s'inicia recordant l'origen diví de la monarquia "*Senyora Isabel II, per la gràcia de Déu...*"¹⁵. Aquest fet es reproduïx en l'època d'Alfons XII, a través de la Constitució de 1876, "*Senyor Alfons XII, per la gràcia de Déu Rei constitucional d'Espanya...*"¹⁶, es consagra el caràcter sagrat del monarca. Però, la sobirania serà compartida amb el rei i les corts, això sí acceptant el sufragi universal masculí en les eleccions .

Pel que fa a la **tolerància religiosa** en ambdós països es permet. En el cas espanyol, en la Constitució de 1837 i en la Constitució de 1876, que si bé les dues mantenen la confessionalitat de l'Estat (art.11), alhora consagren la tolerància religiosa . En el cas francès, tant la Constitució de 1791, en el seu títol I, com la Constitució de 1848 en el seu art.7, consagren la llibertat de culte.

La diferència rau en què durant els períodes monàrquics a **Espanya** els afers polítics i religioses continuen estant lligats. Una mostra d'això és en la Constitució de 1876, la inclusió dels arquebisbes com a senadors de dret propi i als bisbes com a possibles senadors, si bé s'estableix l'exigència que els diputats fossin seglars. Aquesta desconexió no es realitzarà fins a la I república. La constitució de 1856 (coneguda com a non nata, ja que no es va arribar a promulgar) preveia en els art. 34 a 37 la total separació de l'Església i l'Estat. L'art. 34 permet "*l'exercici lliure de tots els cultes a Espanya*"¹⁷, el següent precepte estableix de forma directa que "*queda separada l'Església de l'Estat*"¹⁸, l'art.36 crearà un gran ressò, ja que es prohibeix la subvenció directa i indirecta de cap culte per cap institució estatal. Així mateix, s'atorga a l'exclusivitat a les autoritats civils del registre d'actes de naixement, matrimoni i de defunció, desposseint així a l'Església una de les seves grans activitats.

¹⁵Constitució de la Monarquia Espanyola, 1837. Recuperat de: http://www.congreso.es/docu/constituciones/1837/ce37_cd.pdf [visitat el 01.03.2019].

¹⁶ Constitució espanyola de 1876, constitució de la Monarquia Espanyola. Recuperat de: http://www.senado.es/web/wcm/idc/groups/public/@cta_senhis/documents/document/mdaw/mde5/~edisp/senpre_018546.pdf [visitat el 01.03.2019].

¹⁷ Constitució no promulgada de 1856,cit.

¹⁸ Constitució no promulgada de 1856,cit.

En canvi, a **França** en els períodes monàrquics ja s'estableixen restriccions. La Constitució de 1791 en el seu títol I, estableix la possibilitat de desposseir els béns de l'Església: *“béns destinats a les despeses del culte i tots els serveis d'utilitat pública, pertanyen a la Nació i estan en tot moment a la seva disposició”*¹⁹. Alhora en l'art. 7 s'estableixen dues premisses molt combatents. La primera, no tindrà cabuda a un text constitucional espanyol fins al 1931, és la consideració del matrimoni com *“un contracte civil”*. La segona, al igual que la Constitució espanyola non nata de 1856, tot el que faci referència als registres serà l'activitat pròpia dels *“funcionaris públics que rebran i guardaran les escriptures”*.

Recuperant la **qüestió educativa** (mencionada anteriorment en el primer grup), durant el s. XIX l'esperit revolucionari i el reconeixement de la llibertat religiosa estarà present. Aquest fet provocarà que la secularització de la societat traslladarà els conflictes entre l'Estat francès i l'Església catòlica a l'àmbit escolar. Això és molt important per entendre la laïcitat francesa, ja que l'origen etimològic del concepte es troba en la dècada del 1870 fruit del debat sobre l'educació laica, és a dir, de la controvèrsia respecte a l'educació no confessional. En canvi a Espanya, la laïcitat es configurarà com a element definidor de la meitat de la població i rebutjat per l'altra.

L'element diferenciador d'aquest bloc respecte a l'anterior és el **finançament** de la religió catòlica. França, a la Constitució Francesa de l'any III de 1795 (durant l'època jacobina), en l'art. 354 estableix que la República no finançarà cap culte (excloent també la religió catòlica). Encara que aquest precepte no es mantindrà en gran força, exemple d'això és la Constitució francesa de 1848, permet en el seu art.7 el subvencionament a la religió catòlica. A Espanya, dins aquest grup, l'únic moment en què es podria haver donat aquesta premissa és durant el bienni progressista (1854-1856), però l'art. 14 reconeix l'obligació de l'Estat de sufragar el culte i els ministres de la religió catòlica.

2.2.3. Ruptura plena entre la religió i l'Estat

¹⁹ Constitució de 1791, 3 i 4 de setembre de 1791. Recuperat de: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-de-1791> [visitat el 04.03.2019].

El tercer grup recull aquells textos (excepte les vigents constitucions d'ambdós països) que fragmenten i diferencien de forma plena els **àmbits d'actuació de l'Estat** per una part, i per **l'Església Catòlica** per l'altre.

Dels textos espanyols, n'hi ha dos de rellevants. En primer lloc, la Constitució de 1869 fou fruit de la "Revolució Gloriosa de 1869". És la primera constitució que en el preàmbul no fa referència a la gràcia de Déu, ni fa referència al caràcter sagrat del monarca sinó que la màxima autoritat és el poble i les corts constituents. La qüestió religiosa és fortament discutida, l'art.21, per una part segueix mantenint el culte i els ministres catòlics. Però per l'altre introdueix la llibertat de professar tant públicament com de forma privada altres religions, "*sense més limitacions que les regles universals de la moral i el dret*". La introducció d'aquest article per part dels republicans, i la seva posterior aprovació desencadenarà el que constata Tomás Villaroya: "*des de 1869 la religió ja no serà un factor integrador de la convivència nacional, sinó un motiu més per la **divisió i la discòrdia civil***"²⁰.

La II República, mitjançant la CE de 1931 dinamitza la **secularització**. Des d'un primer moment, es deixa constància que "*l'Estat espanyol no té religió oficial*" (art.3), els articles 26,27,43 i 48 són els més polèmics respecte al fet religiós. L'art.26 considera les confessions religioses com associacions. No rebran cap tipus de subvenció i es poden nacionalitzar els béns dels ordes religiosos. La pràctica dels cultes serà de forma privada i l'única jurisdicció vàlida és la civil (art.27). Especialment important aquest últim element, ja que s'estableix que l'única forma legal del matrimoni i dels litigis que es puguin donar és la civil. Per primer cop, es contempla la possibilitat de **dissolució del matrimoni**, desenvolupat posteriorment per la Llei relativa al Divorci de 2 març de 1932, art.1: "*el divorci decretat per sentència ferma pels Tribunals civils dissolen el matrimoni, qualsevol que hagi estat la forma i la data de celebració*"²¹. L'Estat és l'únic que pot regular sobre l'educació. Aquesta serà laica, però es permet a les Esglésies ensenyar les seves doctrines en els seus propis establiments, això sí, subjectes a inspeccions de l'Estat

²⁰ FERNÁNDEZ, Francisco, *Capítulo VI El constitucionalismo democrático: La constitución de 1 de junio de 1869*, 4 ed, Madrid, Editorial Civitas, S.A., 1986, p. 298.

²¹ Llei del Divorci, 12 de març de 1932, Butlletí Oficial de l'Estat, núm. 72 (1932). Recuperat de: <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1932/072/A01794-01799.pdf> [visitat el 04.03.2019].

(art.48). La República deixa ben clar el seu ideari ideològic, pretén modelar una societat des d'una visió molt concreta: la **concepció laïcista de l'home**.

Pel que fa al **cas francès**, durant la Tercera República el text que marcarà un abans i un després en la configuració de les relacions entre l'Església i l'Estat a França serà la Llei de separació de 9 de desembre de 1905 (vigent avui en dia). Mitjançant aquesta llei s'establiran les bases de la laïcitat, l'art.1 estableix que *“La República garanteix la llibertat de consciència. Garanteix el lliure exercici d'adoració sota les úniques restriccions (...) a favor de l'ordre públic”*. És de gran rellevància l'article 2 que estipula de forma contundent que la República **no subvencionarà cap confessió religiosa**. Així mateix, la llei de 1905 regula de forma exhaustiva l'expropiació dels béns mobles i immobles de les institucions eclesiàstiques, així com la gratuïtat de l'ús dels edificis per exercir les seves pràctiques religioses, amb previ permís per part de l'estat.

La Constitució francesa de 1946, és molt important, ja que recollirà per primera vegada la laïcitat de l'Estat. En el preàmbul d'aquest text s'estableix que l'educació serà laica, i en el seu art. 1 es reafirma com a principi la laïcitat de la República: *“França és una República indivisible, laica, democràtica i social”*. Els constituents consideraven que la laïcitat era la millor opció per poder *“regir sol tota acció política, judicial, administrativa, fiscal, militar de la societat”*²²; ja que *“la Nació està composta per persones que no tenen les mateixes creences, s'ha de permetre a cada un viure d'acord amb les exigències de la seva consciència”*²³. Al llarg de la Constitució, no es realitza cap referència més a la qüestió religiosa.

2.2.4. Breu introducció de l'actual regulació

Pel que fa al darrer bloc, s'anomena la constitució vigent a cada un del país. En el cas espanyol, un cop mort Franco i amb la promulgació de la **CE de 1978** s'inicia

²² GONZALEZ, Héctor, “Análisis comparativo del principio de laicidad y su articulación con la libertad religiosa en el derecho público francés y en el derecho público colombiano”, Universitè de Bordeaux, 2016/2017, p.47. Recuperat de: <https://repository.usta.edu.co/bitstream/handle/11634/10510/Gonz%C3%A1lez%20Hector2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [visitat el 9.03.2019].

²³ *Ibidem*.

el període democràtic a Espanya. El fet que s'estableixi una monarquia parlamentària com a forma d'estat no s'identifica amb l'origen diví d'aquesta, ni en el preàmbul es fa referència a la gràcia de Déu. Els arts. 14 i 16 de la Constitució de 1978 pretenen solucionar el conflicte religiós. El primer reconeix la igualtat davant la llei de tots els espanyols sense cap classe de discriminació (art.14). El segon (**art.16**) garanteix la llibertat religiosa i de culte, afegint en el seu tercer apartat que *“cap confessió tindrà caràcter estatal. Els poders públics tindran en compte les creences religioses de la societat espanyola i mantindran les conseqüents relacions de cooperació amb l'Església Catòlica i les altres confessions”*. A través d'aquesta regulació es pretén aconseguir una situació de **consens**, per una part aconseguir la separació Església i Estat, i per altra superar el caràcter anticlerical de la CE de 1931, respectant a les diferents confessions religioses i cooperar amb totes elles.

Finalment en el cas francès, la V República donarà lloc a la **CF de 1958**. Pel que fa a la qüestió religiosa, seguirà el camí traçat per la CF de 1946. L'art.1 reconeix que *“França és una república indivisible, laica, democràtica i social (...)”*. El mateix precepte estableix la *“igualtat davant la llei de tots els ciutadans sense distinció d'origen, raça o religió”*. Aquestes són les dues úniques referències de la constitució respecte al fet religiós, no estableix cap mena de cooperació o obligació de finançament als diversos cultes o ministres. Per tant, pel que fa al paper de l'Estat respecte a la regulació de les diferents confessions religioses es remet a la llei de separació de 1905.

2.3. RECOPILOCACIÓ DEL CAPÍTOL: PRINCIPALS TRETOS DIFERENCIADORS

Breument, es poden fer algunes consideracions. La primera és que a Espanya la majoria dels textos constitucionals que han perdurat més en el **temps** són els que consagren la confessionalitat del país. En canvi, a França no s'estableix una confessionalitat tan marcada, els seus textos constitucionals **no es dediquen a establir** quines potestats ha de tenir l'Església i quines l'Estat, com sí que succeeix en el cas espanyol. Segurament, perquè a França, primer en la Declaració dels Drets

de l'Home i del Ciutadà de 1789 i després clarament amb la llei de 1905, es marquen unes limitacions molt clares sobre el paper diferenciat de cada institució.

En segon lloc, el que succeeix és que a Espanya la religió, es converteix amb un **element de discussió** i de configuració d'identitat nacional (el que comunament es coneix com les dues Espanyes, la dreta, catòlica i monàrquica i per l'altra part l'esquerra, laica i republicana). A França, la religió no serà motiu de disputa, ja que el fet que la República sigui laica, i per tant els ciutadans francesos també, formarà part de la **identitat nacional de tot el país**. Aquest fet facilitarà la separació dels afers polítics i estatals a aquest país. No obstant això, no vol dir que en el cas francès s'elimini el clivatge religiós i que a Espanya perduri tota la vida. Simplement, que a França la laïcitat de l'Estat serà acceptada per tothom, mentre que a Espanya serà una qüestió contínua a debatre, exemple d'això fou la tensió que s'establí en el moment de la redacció de l'art.16 de la CE.

Finalment, hi ha una diferència respecte al **lloc** on es regula la laïcitat i l'aconfessionalitat de les vigents constitucions de cada país. Per una part, s'observa que la laïcitat a França s'articularà com un principi essencial i imperant de la República, ja que es consagra en l'art.1 de la Constitució de 1958. En canvi a Espanya l'aconfessionalitat no tindrà aquest caràcter, sinó que la seva regulació a la CE de 1978 es troba en el Capítol II, Secció 1a, dels drets fonamentals i de les llibertats públiques, gaudint de garanties, però no s'articula com un principi com sí s'estipula en el cas francès.

3. CAPÍTOL II. ANÀLISI DELS CONCEPTES: LAÏCISME, CONFESSIONALITAT, LAÏCITAT I ACONFESSIONALITAT

3.1. PRIMERA APROXIMACIÓ ALS CONCEPTES

Paradoxalment consultant el Diccionari de religions de la UNESCO no s'inclouen les paraules aconfessionalitat ni confessionalitat, però sí la laïcitat. En un primer moment, es pot pensar que no es tenen en compte perquè fan referència a models d'Estat i no a una religió en si. Però si fos així, s'estaria afirmant que la laïcitat en si és una ideologia (no dic religió, ja que considero que la laïcitat no té un seguit de

cerimònies, ni d'oracions, ni s'estableix una relació amb Déu o amb les coses sagrades²⁴) i no només una opció política de configuració de l'Estat davant una realitat religiosa. El fet de la seva absència, fa pensar si els conceptes de laïcitat i aconfessionalitat en realitat no són tan oposats i el que els diferencia és la nomenclatura i no pas el seu contingut. Per esbrinar-ho, en el següent apartat es conceptualitzaran, l'aconfessionalitat d'acord amb l'òptica jurídica espanyola i la laïcitat des de la francesa. No obstant això, per tal d'aconseguir un major enteniment i contextualització abans d'analitzar-los en profunditat es definirà el laïcisme i l'aconfessionalitat.

El **laïcisme** vol expulsar tot el que és religió de l'espai social, públic i també privat. Tendeix a restringir el dret a l'expressió religiosa i a poc a poc implantar una subtil intolerància religiosa²⁵. Aquesta corrent considera que la religió en si mateixa és irracional i impedeix la llibertat real; l'Estat solament és lliure sense religions, la modernitat només pot existir contra el fet religiós²⁶. Per tant davant aquest fenomen adopta una actitud combativa i de tensió permanent. És rellevant contrastar aquest concepte amb el de laïcitat, ja que molts de cops es consideren sinònims, però en realitat la **laïcitat** no adopta una actitud negativa i de menysprear cap a la religió, sinó que és un "*principi de la societat civil i de la societat religiosa segons el qual l'Estat no exerceix el poder religiós i les esglésies, cap poder polític*"²⁷.

D'altra banda, la **confessionalitat** es mou en una lògica completament oposada, en la qual no existeix una separació entre religió i política, on l'organització confessional es confon amb la de l'Estat, fins al punt que els ministres del culte que

²⁴ Definició de religió: "*Conjunt de creences, normes morals de comportament social i individual i cerimònies d'oració o de sacrifici que relacionen l'home amb Déu i amb les coses sagrades*". Diccionaris.cat, VOX, 2016 Recuperat de: <https://www.diccionaris.cat/?diccionario=77&empieza=empieza&palabra=religi%C3%B3&imprimir=N> [visitat el 22.03.2019].

²⁵ ARECES, M^aTeresa, *Pluralisme Confessional i Laïcitat: Els reptes de la llibertat religiosa en les societats modernes*, vol.26, 1 edició, Barcelona: IDEES. Revista de temes contemporanis, 2005, p. 141.

²⁶ ARECES, M^aTeresa, *Pluralisme Confessional i Laïcitat: (...)*, cit p.141.

²⁷ ASSOCIACIÓ UNESCO PER AL DIÀLEG INTERRELIGIÓS, "Vocabulari de les religions per a mitjans de comunicació", Edició Generalitat de Catalunya. Departament de Governació i Relacions Institucionals. Direcció General d'Afers Religiosos. Barcelona: Centre UNESCO de Catalunya: Angle, 2004, p. 154.

adopti l'Estat com a oficial, poden arribar a ser funcionaris públics²⁸. L'Estat opta per pertànyer o adscriure's a una determinada confessió religiosa, és a dir, actua com un ciutadà més²⁹. L'Estat privilegia a una determinada confessió, protegint-la i defensant-la de la resta. Per tant, es dóna una simbiosi total entre religió i estat.

Per últim, l'Estat **aconfessional** és aquell que “no pertany ni està adscrit a cap confessió religiosa”³⁰. A simple vista, té moltes similituds en relació al terme laïcitat, a continuació s'aprofundeix en ambdós conceptes.

3.2. PUNT DE PARTIDA DE L'ACONFESSIONALITAT I LA LAÏCITAT

En el cas espanyol la Carta Magna pretén resoldre o millor dit arribar a un consens en l'actitud que ha d'adoptar l'Estat envers el fet religiós. L'art.16 donarà resposta, encara que hi ha alguns autors que consideren que la fórmula del legislador no era la jurídicament més correcta possible³¹, en els seus dos primers apartats es reconeix la llibertat ideològica i religiosa i el dret a no declarar-la, ara bé no es farà una anàlisi íntegra d'aquests, ja que no és l'objectiu propi del treball.

A aspectes pràctics del treball, el més interessant a analitzar és l'apartat tercer de **l'art.16.3**: “Cap confessió tindrà caràcter estatal. Els poders públics tindran en compte les creences religioses de la societat espanyola i mantindran les consegüents relacions de cooperació amb l'Església Catòlica i les altres confessions”³². D'aquí s'extreuen dues primeres consideracions. Per una part, en la primera oració del precepte es pot veure que es descarta la confessionalitat sociològica del nostre ordenament, a causa de la rotunditat literal del precepte³³. En

²⁸ ARECES, Mª Teresa. *El principio de laicidad en las jurisprudencias española y francesa*. Lleida. Edicions de la Universitat de Lleida, 2003, p. 92.

²⁹ ARECES, Mª Teresa. *El principio de laicidad (...)*, cit., p.92

³⁰ Diccionaris.cat, concepte d'aconfessional, VOX. Recuperat de: <https://www.diccionaris.cat/?diccionario=77&empieza=empieza&palabra=aconfessional&imprimir=N> [visitat el 22.03.2019].

³¹ SATORRAS, Rosa M^a, “Los debates parlamentarios sobre el art. 16.3 CE”. *VLEX-40817734*, (2019), p.2. Recuperat de: <http://vlex.com/vid/debates-parlamentarios-art-16-3-40817734> [visitat el 22.03.2019]

³² Constitució Espanyola, de 29 de desembre de 1978, Butlletí Oficial de l'Estat, núm.311 (1978). Recuperat de: <https://www.boe.es/legislacion/documentos/ConstitucionCATALAN.pdf> [visitat el 22.03.2019]

³³ GARCÍA, Alfredo, *El hecho religioso en el Ordenamiento Español*, Madrid, DYKINSON, S.L, 2012, p.57.

segon lloc, és un exemple clar del moment històric, cap de les forces polítiques té força suficient per imposar les seves pròpies opinions respecte a l'estructura jurídica-política del país³⁴. Si cap confessió té caràcter estatal, vol dir que “Espanya no ha deixat de ser catòlica” ni tampoc s’anomena com un “Estat laic”, ja que el terme laic era entès com a laïcisme per la meitat d’Espanya³⁵.

Pel que fa a la segona part del redactat de l’art.16.3, la menció expressa de l’Església Catòlica en la constitució fa que part de la doctrina consideri que el constituent del 1978 sí vol plasmar la confessionalitat sociològica del país. Encara que sustentar aquesta idea xoca frontalment amb la claredat del precepte constitucional, **cap confessió tindrà caràcter estatal** (art.16.3).

Pel que fa al cas francès, el règim de la laïcitat es troba regulat en la Llei de 9 de desembre de 1905 sobre la separació entre l’Estat i l’Església (es troba vigent avui dia) i la Constitució de 1958. La **Llei de 1905** va significar l’inici del trànsit d’un concepte ideològic, fruit de la Revolució Francesa i un dels pilars de la República, a un concepte estrictament jurídic³⁶. La llei de 1905 no té el rang de norma constitucional i tampoc conté el terme laïcitat³⁷. Cal recordar que aquest apareix per primer cop en la llei de 28 de març de 1882 sobre l’educació primària pública, la qual serà obligatòria, gratuïta i laica³⁸. El fet que la laïcitat sigui anomenada per primer cop en una llei d’educació no és pura casualitat, sinó que un dels àmbits on tindrà més presència i confrontacions serà en l’educació, s’establirà una relació causal ambdós conceptes.

La Llei de 1905 està formada per un total de 44 articles, s’anomenaran els que siguin més rellevants pel que fa al tractament de la laïcitat. L’article 1³⁹ assegura la llibertat

³⁴ ARECES, Mª Teresa. *El principio de laicidad (...)*, cit., p. 118.

³⁵ SATORRAS, Rosa M^a, “Los debates parlamentarios (...)”, cit. p.2.

³⁶ VÁZQUEZ, Víctor, “La laicidad francesa: un modelo en cambio”. *Revista General de Derecho Constitucional* 10, (2010), p.2. Recuperat de:

<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=3353255> [visitat 23.03.2019]

³⁷ REVILLA, Milagros, “El principio constitucional en Francia: a un año del atentado contra Charlie Hebdo”. *Revista de la Facultad de Derecho PUCP* (76), (2016), p. 375.

³⁸ REVILLA, Milagros, “El principio constitucional en Francia: (...)”, cit., p. 375.

³⁹ Article 1: “*La República asegura la llibertat de consciència. Ella garanteix el lliure exercici dels cultes amb les úniques restriccions dictades a continuació per l’interès de l’ordre públic*”. Llei de separació Església i Estat de 9 de desembre de 1905 (1905). Recuperat de: <http://www2.cnrs.fr/sites/thema/fichier/loi1905textes.pdf> [visitat 23.03.2019].

de consciència, entesa com una llibertat autònoma i no com una modalitat derivada de la llibertat d'opinió i del principi d'igualtat⁴⁰. L'única limitació que estableix a la llibertat de consciència és **l'ordre públic**, aquesta serà de gran rellevància a l'hora de definir i delimitar el concepte de laïcitat per part del Consell d'Estat.

L'article 2⁴¹ de la Llei de 1905 declara la **neutralitat de l'Estat** i posa fi a la distinció entre els cultes reconeguts i els no reconeguts per l'Estat⁴²; França reconeixia 4 cultes (catòlic, luterà, reformat, israelita)⁴³. Així doncs, les Esglésies no són dret públic i no poden interferir en el funcionament polític de l'Estat. La seva consideració jurídica serà com una **associació**, es consideren que no són d'utilitat social, és a dir, un assumpte estrictament privat⁴⁴. Un altre aspecte important de l'art. 2 és la **no subvenció a cap culte**, però aquesta part del precepte en l'actualitat no és d'aplicació i s'excepciona amb el finançament de capellanies, associacions d'origen confessional o escoles⁴⁵. Una de les conseqüències de la Llei de 1905 serà la neutralitat del domini públic, les oracions en els llocs públics seran suprimides igual que els símbols religiosos dels edificis públics, menys els dels monuments públics; ja que la Llei, segueix la tendència de la Revolució a nacionalitzar els edificis culturals seran propietat de l'Estat, dels departaments o dels municipis⁴⁶.

Tal com s'ha mencionat al Capítol I la laïcitat es recull a la Constitució de 1946 i ja no desapareix en les successives constitucions. El **constituent de 1958** confirmarà la doctrina del professor Jean Rivero respecte a la configuració de la

⁴⁰ Cal recordar que la llibertat de consciència i de religió ja es reconeixia a l'art.10 de la Declaració de l'Home i del Ciutadà: "*Ningú no pot ser inquietat per les seves opinions, fins i tot religioses, sempre que la seva manifestació no alteri l'ordre públic establert per la llei*". REVILLA, Milagros, "El principio constitucional en Francia: (...), cit., p. 375.

⁴¹ Article 2: "*La República no reconeix, no paga ni no subvenciona cap culte. En conseqüència, a partir de l'1 de gener que seguirà la promulgació de la present llei, seran suprimides pressupostos de l'Estat, dels departaments i de les comunes, totes despeses relatives a l'exercici dels cultes. Podran tanmateix ser inscrites aquests pressupostos a les despeses relatives als serveis d'almoïneria i destinades a assegurar el lliure exercici dels cultes als establiments públics tals que liceus, col·legis, escoles, hospicis, asils i presons*". Llei de separació Església i Estat, cit.

⁴² REVILLA, Milagros, "El principio constitucional en Francia: (...), cit., p.376.

⁴³ ARECES, Mª Teresa. *El principio de laicidad (...)*, cit., p.170.

⁴⁴ ARECES, Mª Teresa. *El principio de laicidad (...)*, cit., p. 170.

⁴⁵ REVILLA, Milagros, "El principio constitucional en Francia: (...), cit., p.380.

⁴⁶ ARECES, Mª Teresa. *El principio de laicidad (...)*, cit., p. 169.

laïcitat constitucional com a neutralitat de l'Estat, ja que en l'art.1⁴⁷ no tan sols contempla la laïcitat com un adjectiu més a la forma de la República, “*França és una república indivisible, laica (...)*”, sinó que afegeix dos elements; el principi d'igualtat de tots els ciutadans sense distinció d'origen, raça i religió, juntament amb el respecte a les creences religioses⁴⁸.

Al llarg de la CF 1958 no hi ha un precepte en concret que reguli la laïcitat i la llibertat religiosa, com sí es troba a la Constitució Espanyola adoptant l'aconfessionalitat. L'única referència que fan els constituents francesos del 1958 respecte al terme de laïcitat és la remissió al Preàmbul de la Constitució de 1946, el qual estableix: “*(...) l'organització de l'educació pública, gratuïta i laica a tots els nivells de l'estat*”⁴⁹. Encara que aquesta afirmació es trobi en el Preàmbul, el Consell d'Estat ha reconegut el seu valor constitucional, com un dels “*principis fonamentals reconeguts per les lleis de la República*”⁵⁰.

Una altra diferència ambdós Estats, que ja s'observava en el capítol I, és que a Espanya a diferència de França, el constituent del 1978 va haver de batallar contra la **tensió social històrica**, respecte a la configuració de l'Estat davant la realitat religiosa, que es plasmava a cada constitució. És a dir històricament, tan sols existien dues possibilitats o un Estat confessional (catòlic) o laic, dues opcions irreconciliables i que depengueren del tarannà polític. A França, també és cert que va existir aquesta confrontació, però a diferència d'Espanya el constituent francès del 1958 no es va enfrontar amb aquest debat, ja que políticament i sociològicament hi havia un consens respecte a la laïcitat del país. Aquesta havia esdevingut part fonamental del seu “**propi ADN**”. En canvi, el constituent espanyol del 1978 sí que va haver de mitigar aquest debat, cercant una solució que no desagradés completament als dos blocs oposats.

⁴⁷ Article 1: “*França és una república indivisible, laica, democràtica i social. Garanteix la igualtat davant la llei de tots els ciutadans sense distinció d'origen, raça o religió. Ella respecta totes les creences. (...)*” La Constitució de 1958, Ve República de 4 d'octubre de 1958 (1958). Recuperat de: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/texte-integral-de-la-constitution-du-4-octobre-1958-en-vigueur> [visitat 26.03.2019]

⁴⁸ REVILLA, Milagros, “El principio constitucional en Francia: (...)”, cit., p.378.

⁴⁹ La Constitució de 1946, IV República de 17 d'octubre de 1946 (1946). Recuperat de: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-de-1946-ive-republique> [visitat 26.03.2019]

⁵⁰ VÁZQUEZ, Víctor, “La laicidad francesa: (...)”, cit., p.12.

3.3. INTERPRETACIÓ JURÍDICA DELS CONCEPTES D'ACONFESSIONALITAT I LAÏCITAT

El **principi d'aconfessionalitat** consisteix en què l'Estat mai pot: concorre als ciutadans en qüestions de fe, ser subjecte de llibertat religiosa, elegir una confessió com l'oficial, prendre partit davant les creences religioses o inspirar la legislació en dogmes religiosos⁵¹. La doctrina ha resumit que l'Estat s'excedeix de les seves funcions quan vol ser alguna cosa més que “només un Estat”⁵², la seva actitud ha de ser de respectar que cada un vulgui i pugui complir amb els seus deures religiosos, així com respectar que s'incompleixi qualsevol deure religiós que vingués imposat per part dels poders públics⁵³. La doctrina ha establert a grans trets les **conseqüències del principi d'aconfessionalitat**, Suoto n'ha enumerat tres⁵⁴:

- a) La valoració positiva del fet religiós: promoció i cooperació amb les diferents confessions religioses.
- b) Protecció del pluralisme religiós: com que l'Estat no pot defensar cap opció, haurà de defensar el pluralisme, això guarda relació amb l'art. 9.2⁵⁵ de la CE (promoure la llibertat i la igualtat per part dels poders públics).
- c) L'aconfessionalitat de l'Estat en si mateixa

Aquest darrer apartat (c), fa referència tant a la prohibició constitucional d'una Església-Estat, com la interdicció que l'Estat tingui una religió oficial o assumeixi un credo religiós en la societat com quelcom positiu⁵⁶. L'Estat no pot assumir una determinada postura, encara que aquesta sigui la majoritària. El TC reafirma aquesta idea des del principi, així ho corrobora la seva jurisprudència, la STC 340/1993, tracta en essència el principi d'aconfessionalitat, el dir “*cap confessió tindrà caràcter estatal, cal estimar que el constituent ha volgut expressar,*

⁵¹ SATORRAS, Rosa M^a, “Los debates parlamentarios (...)”, cit. p. 5.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ Article 9.2: “Correspon als poders públics de promoure les condicions per tal que la llibertat i la igualtat de l'individu i dels grups en els quals s'integra siguin reals i efectives; remoure els obstacles que n'impedeixin o en dificultin la plenitud i facilitar la participació de tots els ciutadans en la vida política, econòmica, cultural i social”. Constitució Espanyola, de 6 de desembre de 1978, cit.

⁵⁶ ARECES, M^aTeresa, *Pluralisme Confessional i Laïcitat: (...)*, cit p. 61.

a més, que les confessions religioses en cap cas poden transcendir les finalitats que els hi són pròpies i ser equiparades a les de l'Estat, ocupant una posició jurídica igual ; perquè com s'ha dit en la STC 24/ 1982, l'art. 16.3 CE “veda qualsevol mena de confusió entre funcions religioses i funcions estatals... (FJ.4t)”⁵⁷.

En les primeres sentències del Tribunal Constitucional respecte a l'aconfessionalitat de l'Estat, es refereix a ella com el “caràcter aconfessional de l'Estat”⁵⁸ o “aconfessionalitat”, sense pronunciar el terme laïcitat. Per tant es podria pensar que aconfessionalitat i laïcitat són termes diferents, tanmateix serà el mateix TC qui romprà aquest mite mitjançant la STC 46/2001⁵⁹, en la qual per primer cop emprarà el terme laïcitat positiva com a sinònim d'aconfessionalitat. Però, cal fixar-se que el TC quan es refereix a laïcitat ho fa afegint l'adjectiu “**positiva**”, donant per fet l'existència d'una laïcitat negativa, aquesta es podria entendre com “una separació disjuntiva”⁶⁰, la qual no té cabuda dintre de la Constitució.

Així doncs, identifica el sistema espanyol com positivament laic, es reconeix la llibertat religiosa com a dret fonamental del ciutadà, la relació que s'estableixi entre l'Estat i les confessions religioses ha de basar-se en la **cooperació**⁶¹ (art. 16.3 CE). La utilització del terme “laïcitat positiva” en lloc de “laïcitat” es deu a la connotació de laïcitat negativa que es podria derivar del terme laïcisme, el qual s'oposa a tota

⁵⁷ CARRETERO, Santiago, “Comentario a la STC 46/2001, de 15 de octubre. Libertad religiosa: El Registro de las entidades solicitantes. La ideología como criterio diferenciador de los Magistrados”, *Revistas Científicas Complutenses*, vol 3 (2002), p.60. Recuperat de: <http://revistas.ucm.es/index.php/ANDH/article/view/ANDH0202110043A/20952> [visitat 20.03.2019].

⁵⁸ Un exemple és la STC 66/1982 en el FJ2. STC 66/2982 de 12 de noviembre, BOE núm. 296, de 10 de desembre de 1982, (1982). Recuperat de: <http://hj.tribunalconstitucional.es/HJ/it-IT/Resolucion/Show/SENTENCIA/1982/66>

⁵⁹STC 46/2001, FJ 4, BOE núm. 65, de 16 de març de 2001, (2001). Recuperat de: https://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-T-2001-5180&utm_source=rss&utm_medium=rss [visitat 20.03.2019].

⁶⁰ En clau ben diferent, el Tribunal Constitucional espanyol, ha al·ludit en fins a quatre ocasions a la presència en el nostre sistema d'un “laïcitat positiva” així per assegurar que, fora de la Constitució, hi hauria un altre laïcitat negativa, o almenys formulada de manera negativa: com a separació disjuntiva. Estableix amb això un reconeixement de l'Estat espanyol com positivament laic, basat en la cooperació, i no com negativament laicista. OLLERO, Andrés, “Cómo entender la aconfesionalidad del Estado Español”, *Gaceta Judicial de Cusco*, Año iv, núm. 4, (2014). Recuperat de: <http://www.tribunalconstitucional.es/es/tribunal/Composicion-Organizacion/documentos-magistrados/OlleroTassara/articulos/325-16-CUSCO.pdf> [visitat 23.03.2019].

⁶¹ *Ibidem*, cit., p. 3.

cooperació amb les confessions religioses i emfatitza el clericalisme⁶² i a la pròpia concepció de la laïcitat francesa.

Com ja s'ha apuntat, Espanya l'aconfessionalitat no forma part d'un aspecte definidor de l'estructura de l'Estat, a diferència de França on la laïcitat sí. Per exemple, si es critica l'aconfessionalitat, no es considera un atac a l'estructura de l'Estat ni els seus valors. En canvi quan es combat o simplement es qüestiona la laïcitat francesa, sí que es considera un atac a la República Francesa; i no tan sols institucionalment, sinó a la història de França, als seus valors, a la tolerància i a la pròpia convivència dels ciutadans. D'acord amb això, la doctrina francesa recull aquesta idea, Koubi apunta que la **laïcitat en la Constitució francesa** constitueix pel Tribunal un límit a la **tolerància religiosa de l'Estat** i està vinculat com a principi constitucional a la pròpia **unitat e indivisibilitat** de l'ordenament jurídic republicà⁶³.

La **laïcitat** és un principi que en el cas francès va tenir dues fases, la primera com a principi històric i ideològic nascut en la **Revolució Francesa**, i per l'altre la seva inclusió com a un **principi jurídic** de l'ordenament francès. El que és cert és que ni la Constitució actual de 1958, ni les anteriors, definiren aquest principi, tampoc ho va fer la llei de 1905, sinó que la seva aplicació es fa a partir de la llei de 1905 i de la jurisprudència del Consell d'Estat (hi ha una decisió del consell d'estat el 2013 de gran rellevància, que serà comentada més endavant).

L'Observatori per a la Laïcitat⁶⁴ per definir la laïcitat estableix **3 principis**⁶⁵:

1. La llibertat de consciència i de manifestar les conviccions, sense més limitacions que el respecte a l'ordre públic.
2. La separació de les institucions públiques i les organitzacions religioses.
3. La igualtat davant la llei independentment de les creences que professis.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ VÁZQUEZ, Víctor, "La laicidad francesa: un modelo en cambio", cit., p.18.

⁶⁴ L'Observatori per la Laïcitat és una institució francesa, la funció de la qual consisteix en assistir al Govern en els seus esforços per respectar el principi de laïcitat a França. Gouvernement fr. (2019). Observatoire de la laïcité. Recuperat de: <https://www.gouvernement.fr/observatoire-de-la-laicite> [visitat 24.03.2019]

⁶⁵ Gouvernement fr. (2019). Observatoire de la laïcité, cit.

Alhora garanteix el lliure exercici dels cultes, la llibertat de religió i la no imposició de dogmes o prescripcions religioses. L'Observatori com també la doctrina han establert que l'element per excel·lència que caracteritza la laïcitat és la **separació total entre Església i Estat**. L'ordre públic es basa únicament en la sobirania dels ciutadans⁶⁶. La religió no és dret públic, l'Estat no reconeix ni subvenciona cap culte, per tant no s'infereix dins l'organització interna de les religions⁶⁷.

Pel que fa a la doctrina del **Consell Constitucional**, mitjançant la decisió 2012-297 QPC del 21 de febrer de 2013, es va pronunciar sobre els fonaments i el contingut del principi de laïcitat. El considerant núm. 5 d'aquesta decisió estableix dues idees principals alhora d'interpretar la laïcitat. La primera, que el fonament d'aquest principi es troba en **l'art.10 de la Declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà** de 1789. La segona és entendre el què significa l'article primer de la constitució de 1958 quan estipula que França és una República laica, estableix que *“el principi de laïcitat és un dels drets i llibertats garantits per la Constitució; que el resultat és la neutralitat de l'Estat; que es dedueix també que la República no reconeix cap culte; que el principi de laïcitat imposa en particular el respecte de totes les creences, la igualtat de tots els ciutadans davant la llei sense distinció de religió i que la República garanteix el lliure exercici dels cultes; que implica que no paga cap culte”*.

A partir d'aquesta jurisprudència, la doctrina francesa ha definit el principi de laïcitat a través de **sis elements**, els quals es troben classificats en dos grups d'obligacions de l'Estat: d'abstenció i d'acció. Dins les característiques d'abstenció es troben aquests 6 elements més rellevants⁶⁸:

- a) La neutralitat religiosa de l'estat i dels seus servidors.
- b) El no reconeixement de cap culte com oficial.
- c) La prohibició de privilegiar un culte enfront de la resta.

⁶⁶ Gouvernement fr. (2019). Observatoire de la laïcité, cit.

⁶⁷ Gouvernement fr. (2019). Observatoire de la laïcité, cit.

⁶⁸ Les sis característiques que a continuació es detallaran s'han extret del següent text: REVILLA, Milagros, “El principio constitucional en Francia: (...), cit., p. 380.

- d) La prohibició de fer distinció entre els ciutadans per raó de la seva religió.
- e) La prohibició de subvencionar els membres d'un culte.

3.4. CONTRAPOSICIÓ DELS DOS CONCEPTES

A continuació es compararan els grans trets que s'han anat apuntant d'ambdós sistemes, les seves similituds i diferències.

3.4.1. No confessionalitat de l'Estat

En primer lloc, un aspecte que sí que considero que coincideixen els dos models és amb el **no reconeixement de cap culte com oficial**. Aquest punt en comú, és el que a vegades pot comportar que s'utilitzin els dos termes com a sinònims, però posant continguts a l'Estat aconfessional propis de la laïcitat i a la inversa.

3.4.2. Sistema de cooperació amb les confessions religioses

En segon lloc, un element comparatiu entre l'aconfessionalitat i la laïcitat és la **relació** que ha de mantenir l'Estat amb les **diverses confessions religioses**. La primera diferència es troba en els textos legals. Mentre que la CE obliga a l'Estat a adoptar una actitud positiva de cooperació amb les confessions religioses, i menciona expressament a l'Església Catòlica (Art.16.3), el constituent francès no aborda aquest aspecte. Les seves principals "cartes mages" en relació a la regulació del fet religiós, és a dir, la Constitució de 1958 i la llei de 1905 no realitzen una regulació positiva i expressa a favor d'elles, simplement que no reconeix cap culte i no els subvenciona (art.2 llei 1905). El que succeeix és que l'Estat francès, alhora d'establir la cooperació amb les confessions religioses realitza una regulació molt simple. Es limita a defensar la igualtat religiosa, la no-intromissió, promoure el respecte a tothom, defensar la llibertat de religió i de pensament i promoure el que és comú⁶⁹ (els valors de la laïcitat). No obstant això, el mateix Consell d'Estat emet un dictamen el 1923 fent referència a l'art.2 de la llei de 1905, encara que es dictés a l'inici del segle passat és vàlid en l'actualitat, estableix que el no-reconeixement de cap culte no ha de significar ni que aquests s'hagin d'abolir ni

⁶⁹ ARECES, M^aTeresa, *Pluralisme Confessional i Laïcitat: (...)*, cit p.141.

que s'hagin d'ignorar, sinó que han de ser **autònoms i es regiran per les seves pròpies regles**, les quals han de ser **respectades per part de l'Estat**⁷⁰.

Des del meu punt de vista, es podria considerar una “irresponsabilitat” per part de l'Estat, ja que deixa de regular una realitat social, concretament les diverses identitats culturals que conformen la societat, i les seves respectives confessions. El fet de tenir una ciutadania complexa, no t'eximeix de no pronunciar-te al respecte. Ara bé, clar està que el legislador francès considera que sí que el regula, que no és que s'abstingui, però al meu parèixer ho codifica de forma negativa, apel·lant únicament a la igualtat entre les diverses confessions. A més a més, entén que el no reconeixement de cap culte com a oficial, no ha de ser entès únicament com la separació institucional, sinó que també comporta la renúncia a qualsevol ideologia d'Estat, el respecte a totes les creences i un tractament igualitari de les diferents manifestacions del fenomen religiós⁷¹.

És cert que una de les grans **crítiques cap a l'aconfessionalitat** espanyola és la **cooperació** amb les diferents confessions (en realitat la crítica es dirigeix més cap a l'Església Catòlica considerant que aquesta gaudeix d'un tracte a favor, però eludint la cooperació positiva que alhora s'estableixen amb les altres confessions, ara bé això és un altre debat, el qual no és objecte d'estudi) difuminant així el principi d'igualtat religiosa.

Atès a aquesta crítica s'han construït contra-arguments, un dels que he considerat més interessants és el que realitza Ollero, per fer-ho més entenedor relaciona les confessions religioses amb els partits polítics: *“quan alguns apel·len a la igualtat religiosa caldria entendre que reclamen també una igualtat ideològica; la qual cosa resultaria simplement inintel·ligible. No hi ha notícia que ningú, invocant tal igualtat, hagi proposat que tots els partits polítics rebin idèntic suport dels poders públics, sigui quin sigui el nombre de vots obtinguts; ni menys encara que preconitzi una acció positiva destinada a equilibrar en el futur els resultats obtinguts pels uns i els altres. Tampoc s'ha considerat inconstitucional el peculiar tractament atorgat en el nostre sistema als anomenats sindicats més representatius.*

⁷⁰ ARECES, Mª Teresa. *El principio de laicidad (...)*, cit., p. 171.

⁷¹ VÁZQUEZ, Víctor, “La laicidad francesa: (...)”, cit., p.12.

Res més artificial que un pluralisme prefabricat, ni menys previsible que un pluralisme igualitari”⁷².

3.4.3. Subvenció als cultes religiosos

De manera paral·lela, el **finançament a les confessions** és un altre aspecte diferenciador dels dos models. Mentre que l’aconfessionalitat sí que ho permet, la laïcitat per contra estableix que la prohibició de les subvencions formi part d’un element definidor en sí del concepte.

La contemplació d’una partida pressupostària dirigida a les confessions religioses en el cas espanyol troba la seva justificació jurídica en **l’obligació dels poders públics de promoure** el dret fonamental de la **llibertat religiosa** (art. 9.2 y 16.3 CE). La Constitució no prohibeix expressament l’existència d’aquestes partides, tampoc ho imposa, simplement ho permet. S’ha de tenir en compte que la promoció del dret de llibertat religiosa per part de l’Estat, mitjançant una contribució econòmica, tan sols afecta aquelles activitats necessàries per a l’exercici del dret, és a dir, les **estrictament religioses**⁷³. Per tant, aquelles activitats de docència, benèfiques, ... que realitzin les diverses confessions (poden ser objecte de promoció econòmica, i ho són pels poders públics), però la justificació en aquest cas no rau en el dret de la llibertat religiosa, sinó en la realització d’activitats dirigides a la consecució de determinats fins de caràcter general⁷⁴.

D’altra banda, la **CF de 1958 no es pronuncia** respecte a la subvenció de les confessions religioses. No obstant això, l’art. 2 de la **Llei de 1905 sí que estableix tal prohibició**. Per una part, el Consell d’Estat ha manifestat que *“els principis establerts per la llei del 9 de desembre de 1905 han de ser considerats "principis fonamentals reconeguts per les lleis de la República" atès que especifiquen el principi constitucional del laïcisme de la República francesa reiterada per l'article*

⁷² OLLERO, Andrés, “Cómo entender la aconfesionalidad del Estado Español”, cit., p. 5.

⁷³ MARTÍN, Isidro “La financiación de las confesiones religiosas en España”, p.30 article publicat a MARTÍN SÁNCHEZ, I., NAVARRO FLORIA, J.G. (Coords.), “Algunos aspectos sobre la libertad religiosa en la Argentina y España”, Fundación Universitaria Española, Madrid, (2006)http://www.imdee.com/descargas/archivos/02_11_40_381.pdf [visitat 26.03.2019]

⁷⁴ Ibídem, cit., p.30 i 31

2 [actual article 1r] de la Constitució del 4 d'octubre de 1958 (...)”⁷⁵. Per tant, malgrat no tenir el rang de norma constitucional, ni aparèixer en la constitució de 1958, el Consell d'Estat sí que els dota de valor jurídic.

Ara bé, el 21 de febrer de 2013 el Consell Constitucional va resoldre una QPC 2012-297⁷⁶, l'objecte de la qual consistia a analitzar si la Llei de l'any X d'Alsàcia i Mosel·la que regula positivament el finançament a determinades confessions religioses (catòlica, israelita, luterana i calvinista) cab dintre dels paràmetres legals i constitucionals de l'ordenament jurídic francès. El concepte clau en aquest cas és veure si preval el principi de laïcitat o la norma d'ambdós territoris, s'ha d'especificar que per motius històrics la Llei de 1905 no s'aplica als territoris d'Alsàcia i Mosel·la, ni als territoris d'ultramar. Per una part, existeix un vincle privilegiat entre laïcitat i supressió de tot pressupost destinat a la subvenció de cultes⁷⁷. Això no obstant, la decisió del Consell d'Estat és: l'admissió de lleis que puguin preveure altres modalitats respecte al finançament de les confessions, com és el cas d'Alsàcia i Mosel·la. Així doncs, ambdós territoris continuaran amb el règim d'excepció respecte al principi de laïcitat.

D'una altra banda, Dieu explica que aquesta sentència no afecta els salaris que atorga el govern francès a les capellanies de llocs tancats o limitats (casernes, presons, hospitals, certs establiments d'ensenyament) que van ser disposats per llei o fins i tot per sentències del Consell d'Estat. Aquestes són precedents a la decisió que ens ocupa, ja que es garanteix el mateix component del principi constitucional de laïcitat (lliure exercici dels cultes art.1 de la llei de 1905⁷⁸).

3.4.4. El principi de neutralitat

⁷⁵ BOUILLON, Henri “El contenido y el valor legal del principio de laicidad”, Les Annales de Droit, núm.8, (2014), par. 38. Recuperat de: <https://journals.openedition.org/add/697> [visitat 27.03.2019]

⁷⁶ El que és interessant de la QPC de 21 de febrero de 2013, a part de la pronunció del Consell Constitucional sobre els fonaments i el contingut del principi de laïcitat, és la lectura que s'extreu en considerar el principi de laïcitat com un dret o llibertat de la qual es pugui plantejar un control de constitucionalitat (Roblot-Troizer, 2013). REVILLA, Milagros, “El principio constitucional en Francia: (...)”, cit., p. 379.

⁷⁷ *Ibidem*, cit., par.38.

⁷⁸ REVILLA, Milagros, “El principio constitucional en Francia: (...)”, cit., p.380.

En quart i últim lloc i no per això el menys important, sinó tot el contrari s'analitza el **principi de neutralitat** ambdós països. Ja apunto, que s'ha de prestar especial atenció a aquest principi, ja que és l'element clau per diferenciar l'aconfessionalitat i la laïcitat.

La laïcitat francesa genera una obligació de neutralitat, la qual és **intrínseca en el principi**, l'Estat té l'obligació d'imposar la neutralitat a tot aquell que col·labori amb els serveis públics⁷⁹. La laïcitat és un principi d'organització de l'Estat i de totes les institucions públiques. Per tant els efectes són expansius, és a dir, incloent-hi les relacions que es puguin donar entre l'Estat i els particulars en l'esfera pública. El problema és que la neutralitat no s'exigeix tan sols a les institucions, sinó també als individus. A més a més, la neutralitat no ha d'imperar únicament sobre aquelles persones que treballen a l'administració pública, és a dir els funcionaris, sinó que també les persones que es relacionin amb elles.

Per una part, es podria arribar entendre que la neutralitat s'exigís als funcionaris, ja que treballen dins l'administració pública i aquesta no ha de ser partidista. Malgrat això, no considero que el fet de dur una creu penjada al coll o un *foulard* puguin trencar aquest equilibri de neutralitat institucional, ho veig més com un límit a la llibertat religiosa a favor d'uns determinats valors. La laïcitat pretén imposar a tota la nació uns valors determinats, controlar la llibertat de consciència dels individus, utilitzant els funcionaris públics. Si bé el Consell Constitucional ha precisat que la laïcitat prohibeix a qualsevol imposar les seves creences religioses i, això comporta alliberar-se de les regles comunes que regeixen les relacions entre les institucions públiques i els particulars. En aquest sentit, els principis fonamentals de la república descrits en els articles 1, 2 i 3 de la constitució (els seus valors i símbols) s'oposen a què siguin reconeguts els drets col·lectius de qualsevol grup que sigui definit per una comunitat d'origen, de cultura, de llengua o de creença⁸⁰.

L'exemple paradigmàtic què la neutralitat es requereix entre els particulars i les institucions públiques és la **Llei 15 de març del 2004**. Aquesta prohibeix als estudiants de les escoles i col·legis públics l'ús dels signes religiosos ostensibles,

⁷⁹ Ibidem, p.381.

⁸⁰ REVILLA, Milagros, "El principio constitucional en Francia: (...)", cit., p.381.

per així afavorir que regni la neutralitat i la igualtat amb tots els estudiants. Aquesta llei marca l'inici d'un **canvi en el paradigma de laïcitat** i conseqüentment de la neutralitat, és a dir, abans era una obligació que pesava sobre l'estat en benefici de la llibertat de consciència i la igualtat dels ciutadans i ara passarà a ser una obligació que han de suportar tots els ciutadans en benefici d'un principi identitari de l'organització social de la República⁸¹.

Aquesta nova concepció és molt important, perquè pot ajudar a entendre perquè el Tribunal Constitucional espanyol a les seves sentències no fa ús del terme laïcitat tot sol, sinó que quan l'utilitza com a sinònim d'aconfessionalitat, sempre l'acompanya amb l'adjectiu "positiva". Un dels motius que podrien motivar el TC a fer aquest ús, és la voluntat de **desmarcar-se** d'aquest posicionament i interpretació jurídica francesa.

En canvi pel que fa a Espanya, a diferència de França on tant la laïcitat com la neutralitat es prediquen de l'organització pròpia de l'estat, considerant que a través d'ells es construeix la noció de ciutadania francesa i d'identitat nacional, a Espanya **l'aconfessionalitat es predica des de l'Estat**, mentre que la **neutralitat des dels poders públics**. Està clar que els poders públics formen part de l'Estat, però sembla que el Constitucional es refereix a la neutralitat, fent referència a actuacions concretes de les entitats i organismes de l'Estat, mentre que es refereix a l'aconfessionalitat amb una més gran vaguetat o indefinició⁸². Així doncs, a diferència de França, la neutralitat es defineix amb uns caràcters diferents a l'aconfessionalitat, com un concepte **propri i autònom**. Al·ludeix a una actitud que els poders públics han de tenir quan exerceixen les seves funcions públiques. És cert que hi ha un punt de connexió amb la neutralitat francesa, ja que els servidors públics francesos també han d'adoptar aquesta actitud. Però aquesta connexió es desprèn del mateix significat de neutralitat de qualsevol Estat. Entesa com un principi del funcionament dels serveis públics que garanteix la igualtat i la llibertat

⁸¹ VALERO, Mª José, "Laicidad, Neutralidad y Libertad religiosa y de Conciencia en Francia tras "Charlie Hebdo": ¿Hacia la consolidación legal de una "nouvelle neutralité"?". *Anuario de Derecho Eclesiástico del Estado*, (vol XXXII) (2016), p.724 Recuperat de: https://boe.es/publicaciones/anuarios_derecho/abrir_pdf.php?id=ANU-E-2016-10072300761 [visitat 19.03.2019]

⁸² ARECES, Mª Teresa, *Pluralisme Confessional i Laïcitat: (...)*, cit., p. 65.

d'aquests, de les persones que hi treballen i de les que hi accedeixen, sense prendre partit a favor d'una determinada ideologia.

Ara bé, és cert que es podria pensar que les lleis franceses del 2004 i del 2010, les quals prohibeixen que s'oculti el rostre en l'espai públic, el qual comprèn tant les vies públiques, els espais oberts al públic (platges, parcs, ...) i els espais destinats als serveis públics (per exemple un ajuntament, una escola...) ⁸³, vulneren el principi de llibertat religiosa. Això no obstant, el Tribunal Europeu de Drets Humans el 2014 va rebre una demanda sobre la llei del 2010 i declarà que no es vulnerava la llibertat religiosa ⁸⁴.

La neutralitat religiosa de la laïcitat francesa és enganyosa perquè és plena d'ideologia. L'Estat ha de ser neutre en el sentit que no s'ha d'inclinar a favor de cap creença en detriment de les altres, però alhora ha de prendre un compromís actiu per possibilitar i afavorir que totes les creences puguin viure i expressar-se, valorant els valors que poden portar a millorar la vida i la societat ⁸⁵.

Ollero defineix que un Estat laic seria aquell que deixa als ciutadans “respirar en pau”, i ho relaciona de forma anecdòtica amb l'eslògan de la transició democràtica espanyola que convida als ciutadans a ser els protagonistes: “Habla, pueblo, habla”, i no pretén que es limitin a reproduir les oracions únicament dins les seves cases mentre guarden un asèptic silenci en la via pública ⁸⁶. Paradoxalment la nova deriva d'interpretació i aplicació del concepte de laïcitat, des del meu punt de vista, es desvia de les apreciacions inicials de la definició pròpia de laïcitat, la qual adoptava l'Estat francès.

3.5. CONSIDERACIONS BREUS

Al llarg del capítol s'han anomenat i explicat els principals punts en comú de l'aconfessionalitat i de laïcitat, i també les seves discrepàncies. Per una part es pot considerar que ambdós conceptes **no són totalment contraposats** ni es tracta de dos pols absolutament contraris. Els dos coincideixen en no adoptar cap culte com

⁸³ REVILLA, Milagros, “El principio constitucional en Francia: (...)”, cit., p.383.

⁸⁴ *Ibidem*, cit., p.383.

⁸⁵ ARECES, M^aTeresa, *Pluralisme Confessional i Laïcitat: (...)*, cit p.141.

⁸⁶ OLLERO, Andrés, “Cómo entender la aconfesionalidad del Estado Español”, cit., p. 3.

a oficial, l'establiment d'una separació estricta entre els poders, organitzacions i institucions de l'Estat i les de la resta de les confessions religioses.

Ara bé, l'element clau que permet afirmar que no es tracta del mateix model és la **interpretació del principi de neutralitat**. Des de la perspectiva francesa, es poden defensar lleis com la del 2004 i del 2010, on entren en conflicte diversos drets i principis (llibertat d'expressió, de consciència, religiosa, el principi de neutralitat i laïcitat), els quals es ponderen i la balança cau a favor de la laïcitat i la neutralitat. Però el que realment succeeix és que està mutant el principi de laïcitat, on la neutralitat s'al·lega com a condició necessària per a la supervivència d'una laïcitat que perd rellevància com a garant de les llibertats públiques i la guanya com a element d'unió i pacificació social⁸⁷.

Convé subratllar, des del meu punt de vista, que no es té en compte el possible risc de deriva del terme laïcitat cap a una laïcitat negativa, per por a una destrucció de la construcció històrica de l'Estat francès, dels seus valors i de la seva convivència. En canvi en el cas espanyol, com que el concepte d'aconfessionalitat no comparteix les mateixes connotacions que la laïcitat amb el terme de neutralitat, no es produeix aquesta simbiosi d'ambdós conceptes. Per tant, les crítiques que es puguin fet cap a l'aconfessionalitat no fa trontollar l'Estat.

4. CAPÍTOL III. ESTAT ACTUAL DE LA QÜESTIÓ

En aquest apartat es pretén aproximar-se a l'estat actual dels conceptes analitzats. Per fer-ho, s'analitzarà breument el context social i els reptes que s'afronten avui dia. Seguidament, es quantificarà el recopilatori normatiu i legislatiu en matèria religiosa dels dos països. El darrer apartat d'aquest capítol, consistirà a explicar la regulació de dos àmbits específics, per una part el matrimoni i per l'altre l'educació.

4.1. CONTEXT SOCIAL

En primer lloc, pel que fa al context, un dels principals desafiaments als quals s'afronta la regulació i l'evolució dels conceptes de laïcitat i aconfessionalitat

⁸⁷ VALERO, Mª José, "Laicidad, Neutralidad y Libertad religiosa (...)", cit., p. 728.

resideix en els **atacs terroristes**, realitzats per l'Estat Islàmic (en endavant ISIS). Tant França com Espanya, com també molts altres països, han estat víctimes de l'ISIS. El gener del 2015 es varen dur a terme una sèrie d'assassinats davant la seu del diari Charlie Hebdo⁸⁸, es reproduïren diversos atacs terroristes el 15 de novembre a diferents indrets de París i el 26 de juliol de 2016 a la ciutat de Niça. El 17 d'agost de 2017 l'ISIS atemptà a la Rambla de Barcelona.

De manera paral·lela, cal detenir-se a analitzar les declaracions realitzades pels principals dirigents o institucions de cada país, avanço ja que en elles es veu una diferència pel que fa a la laïcitat i a l'aconfessionalitat. No obstant això, el que sí que tenen en comú els dos països fou la condemna rotunda i el rebuig dels atacs terroristes; a més de les manifestacions civils que es dugueren a terme.

Pel que fa a algunes de les declaracions dels dirigents espanyols:

- Mariano Rajoy: *“Duelo, recuerdo y solidaridad con las víctimas, sus familias y la ciudad de [#Barcelona](#) tienen el cariño de todos los españoles”*⁸⁹.
- Carles Puigdemont: *“Our thoughts are with the victims of the horrible attack in [#Barcelona](#). Terror will not defeat our society and values. Freedom will prevail”*⁹⁰.
- Ada Colau: *“Barcelona ciudad de paz. El terror no conseguirá que dejemos de ser quien somos: ciudad abierta al mundo, valiente y solidaria”*⁹¹.

Pel que fa a algunes de les declaracions dels dirigents francesos anunciades en diversos discursos:

⁸⁸ Charlie Hebdo és una revista satírica francesa, a Espanya es podria comparar amb “El Jueves” o “Mongolia”.

⁸⁹ Mariano Rajoy (17 d'agost de 2017). Recuperat de: <https://twitter.com/marianorajoy/status/898310626203881473> [visitat el 12/04/2019].

⁹⁰ Carles Puigdemont (17 d'agost de 2017). Recuperat de: <https://twitter.com/KRLS/status/898267370191413248> [visitat el 12/04/2019].

⁹¹ Ada Colau. (17 d'agost de 2017). Recuperat de: <https://twitter.com/AdaColau/status/898251534957498369> [visitat el 12/04/2019].

- Manuel Valls: cridava a una mobilització a favor de la laïcitat, aquesta representa els valors, l'instrument d'unitat i tolerància; raó per la qual França era l'objectiu⁹².
- François Hollande: *“la laïcitat és la llibertat de consciència i la seva adequada transmissió a les noves generacions és essencial”*⁹³.
- L'Observatori de la laïcitat: *“fomentar una pedagogia laica sobre el fet religiós per evitar que la ignorància es converteixi amb violència”*⁹⁴.

Mitjançant aquestes declaracions, observo una lleugera forma diferent de respondre davant els nous reptes que afronten les societats. Aquesta dissemblança rau en el fet que per una part els dirigents espanyols, apel·laven únicament a valors com la solidaritat, la llibertat, la democràcia, etc. Però no en la defensa de l'aconfessionalitat, ni que els atacs terroristes pretenien destruir aquest principi, sinó que el fonament de l'agressió es troba en la **voluntat d'enderrocar l'Estat de Dret** (art.1 CE⁹⁵).

En canvi, de les declaracions dels dirigents francesos, s'extreu que els atemptats són un desafiament als valors de la República i un **atac a la laïcitat**. Cal remarcar el que diu Valero, respecte a aquesta reivindicació: *“sembla que s'està desplaçant la tradicional noció de laïcitat, entesa com un principi constitucional que garanteix la llibertat de consciència dels ciutadans, per substituir-la progressivament per un principi de convivència que personifica l'ideal de la França Republicana, la salvaguarda de la qual passa per una privatització i neutralització de tot el que sigui religiós”*⁹⁶.

Resumint, els contextos socials molt de cops qüestionen, modulen i transformen els conceptes jurídics i els ordenaments de cada país. Per tant, s'haurà d'estar atent a les transformacions que sofriran (o no); o no amb el mateix grau els principis d'aconfessionalitat i de laïcitat. Però, pel que fa al cas francès, en lloc de parlar

⁹² VALERO, Mª José, “Laicidad, Neutralidad y Libertad religiosa (...)”, cit., p. 724.

⁹³ Ibidem, p. 725.

⁹⁴ Ibidem, p.725.

⁹⁵ Article 1.1: “Espanya es constitueix en un Estat social i democràtic de Dret, que propugna com a valors superiors del seu ordenament jurídic la llibertat, la justícia, la igualtat i el pluralisme polític”. Constitució Espanyola, cit., p.9.

⁹⁶ VALERO, Mª José, “Laicidad, Neutralidad y Libertad religiosa (...)”, cit., p. 727.

d'una nova laïcitat, es podria etiquetar d'una *nouvelle neutralité*, és a dir, una concepció renovada del principi de neutralitat⁹⁷.

4.2. RECOPILOCACIÓ EN MATÈRIA RELIGIOSA

En segon lloc, un indicador que he considerat significant alhora de comparar els dos conceptes, ha estat cercar en cada país el nombre de lleis elaborades a causa del fet religiós. En la següent taula he recopilat quantitativament la diversa normativa en matèria religiosa que produeix cada ordenament (únicament es té en compte la legislació bàsica estatal) i de matèries que regulen aspectes religiosos:

Taula 1. Nombre de normativa i matèries que regulen aspectes religiosos⁹⁸.

	Espanya	França
Legislació bàsica estatal	12	7
Desenvolupament per matèries	10	2

Quantitativament, es veu una clara **desproporció normativa**. A més cal esmentar que les dues matèries que regula França és l'educació i l'ús dels símbols religiosos en espais públics. En canvi Espanya és més intrusiu (a l'annex I s'anomenen les matèries concretes). Es pot veure clarament com l'aconfessionalitat, almenys en el cas espanyol, adopta una actitud positiva en matèria religiosa, s'ingereix en la realitat social i religiosa del país. En canvi, la laïcitat francesa pren una postura molt més prudent i distant, on les seves principals actuacions legislatives es dirigeixen en els àmbits d'educació i en preservar la neutralitat en els espais públics. Es podria dir que la voluntat del legislador espanyol i la seva capacitat normativa en aquest aspecte és més expansiva que la del legislador francès.

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ Elaboració pròpia a partir de les dades obtingudes a les respectives pàgines web del govern espanyol i del francès. Recuperat de: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/> i <https://www.mjusticia.gob.es/cs/Satellite/Portal/es/areas-tematicas/libertad-religiosa/normativa-materia-libertad/legislacion-estatal>.

En ambdós països l'origen de totes les potestats legislatives que té l'Estat resideix en les respectives constitucions. Aquestes no estableixen cap mena de prohibició perquè es reguli en matèria religiosa. Pel que fa a la normativa més rellevant dels dos principis i que els dota de contingut són: per l'aconfessionalitat, la Llei Orgànica de Llibertat Religiosa (1980), i per la laïcitat la Llei de Separació Església-Estat (1905).

Pel que fa a la **Llei de 1905** no es faran grans referències, ja que ha estat explicada al llarg dels dos capítols anteriors (únicament recordar les seves dues característiques principals: la llibertat religiosa i el no subvencionament a cap culte).

Pel que fa a la LOLR es puntualitzaran els aspectes més rellevants i controvertits. En primer lloc, la **LOLR** adquireix rellevància dins del Dret comparat atès que Espanya és un dels pocs països que gaudeix d'un text normatiu d'aquestes característiques⁹⁹. La llei consta de 8 articles, en els quals es regula la llibertat religiosa i s'estableix el règim legal de les entitats religioses¹⁰⁰. En segon lloc, mitjançant la següent taula es pot observar el què es considera i el què no llibertat religiosa¹⁰¹.

Taula 2. Contingut de la Llibertat Religiosa

Què és la llibertat religiosa?	
SÍ	NO
<ul style="list-style-type: none"> - Professar (o no) les creences religioses que lliurement es triï. - Canviar de confessió o abandonar la que tenia. 	<ul style="list-style-type: none"> - Les activitats, finalitats i Entitats relacionades amb l'estudi i experimentació dels

⁹⁹ JUSDADO, Miguel Ángel "et al", Derecho Eclesiástico de Estado. 2 Edició, Madrid, Colex, 2012, p.68.

¹⁰⁰ *Ibidem*.

¹⁰¹ L'elaboració d'aquesta taula és pròpia i s'ha realitzat a partir dels articles 2 i 3 de la LOLR. Llei Orgànica 7/1980, de 5 de juliol, de Llibertat Religiosa, Boletín Oficial del Estado (1980). Recuperat de: <https://www.boe.es/buscar/pdf/1980/BOE-A-1980-15955-consolidado.pdf> [visitat el 12.04.019].

<ul style="list-style-type: none"> - Manifestar lliurement les pròpies creences religioses o l'absència d'aquestes. - Abstenir-se de declarar sobre elles. 	<p style="text-align: center;">fenòmens psíquics o parapsicològics</p> <ul style="list-style-type: none"> - La difusió de valors humanístics o espiritualistes o altres finalitats anàlogues alienes a les religioses.
<ul style="list-style-type: none"> - Practicar els actes de culte i rebre assistència religiosa de la seva pròpia confessió. - Commemorar les festivitats, celebracions pròpies. - No ser obligat a practicar actes de culte o a rebre assistència religiosa contrària a les seves conviccions personals. 	
<ul style="list-style-type: none"> - Rebre i impartir ensenyament i informació religiosa de tota índole. - Triar per a si, i per als menors no emancipats i incapacitats, sota la seva dependència, dins i fora de l'àmbit escolar, l'educació religiosa i moral que estigui d'acord amb les seves pròpies conviccions. 	
<ul style="list-style-type: none"> - Reunir-se, manifestar-se o associar-se públicament amb finalitats religioses. 	

El tercer i últim aspecte de la LOLR i tal vegada el més controvertit és que sovint s'al·lega que aquesta llei no és d'aplicació a l'Església Catòlica. El que succeeix, és que Espanya va signar els Acords de la Santa Seu (1979), els quals són previs a la LOLR (1980). Els Acords tenen la consideració de tractat internacional, per tant

la LOLR com a llei interna de l'Estat, no podrà suspendre, modificar o derogar el contingut dels Acords¹⁰². Però això no deriva a la inaplicabilitat de la LOLR a l'Església, sinó que aquesta serà la norma supletòria en tots aquells aspectes no regulats en els Acords. No es tracta d'un supòsit excepcional, ja que succeeix el mateix amb les altres confessions que tenen establerts Acords de cooperació amb Espanya¹⁰³.

4.3. REGULACIÓ EN MATÈRIA MATRIMONIAL

En matèria matrimonial, la seva regulació és completament diferent en ambdós països. A **Espanya** el matrimoni religiós **sí que té efectes civils** (sota uns requisits determinats, els quals s'explicaran a continuació). En canvi, a **França** el matrimoni religiós és facultatiu pels ciutadans francesos, **no** és susceptible de **generar eficàcia civil** alguna¹⁰⁴.

El matrimoni per la legislació francesa és considerat un matrimoni laic, simplement com un acte més de la vida civil¹⁰⁵. Perquè el matrimoni religiós a França tingui efectes civils ha de ser **posterior** al matrimoni civil, abans de celebrar la cerimònia religiosa s'ha de realitzar la inscripció del matrimoni davant una institució pública¹⁰⁶. Per tant, pel jurista francès el matrimoni religiós no té cap repercussió civil, el seu caràcter és més anecdòtic i eventual, independentment de quin sigui el ritual, cerimònia o confessió religiosa escollida per celebrar-lo¹⁰⁷. Això no obstant, no es prohibeix el matrimoni religiós, però sí que s'estableixen una sèrie de limitacions. Com per exemple, en el cas que es dugués a terme un matrimoni religiós, sense que prèviament s'hagués celebrat un matrimoni civil, es troba **penat**

¹⁰² Ibídem.

¹⁰³ SATORRAS, Rosa M^o, *Lecciones de derecho eclesiástico del estado*. Barcelona, Tercera Edició, Barcelona: J.M. Bosch Editor, 2004, p.61.

¹⁰⁴ ARECES, Mª Teresa. *El principio de laicidad (...)*, cit., p.258

¹⁰⁵ Ibídem.

¹⁰⁶ CEBRIAN, Luis, "Laicidad en Francia", *Revista Alma Mater*, 11 (2015), p. 324. Recuperat de: https://www.researchgate.net/profile/Juan_Bohorquez9/publication/313025133_El_internacionalismo_obrero_como_imaginacion_social_Algunos_elementos_historicos_a_partir_de_la_Primer_Internacional_The_labor_internationalism_and_social_imagination_Some_historical_remarks_from_the/links/588cf56aa6fdcc8e63c980d4/El-internacionalismo-obrero-como-imaginacion-social-Algunos-elementos-historicos-a-partir-de-la-Primera-Internacional-The-labor-internationalism-and-social-imagination-Some-historical-remarks-from-the.pdf#page=296 [visitat el 10/04/2019]

¹⁰⁷ Ibídem.

en el Codi Penal Francès. Aquest puniment es regula a l'art. 433-21 del CPF, el qual estableix que el ministre de culte que hagi oficialitzat la cerimònia podria ser condemnat a 6 mesos d'empresonament i 7500 euros de multa¹⁰⁸.

Així doncs, el legislador francès considera que el matrimoni civil és el suport necessari per a la cerimònia religiosa¹⁰⁹. Convertint-se amb un element essencial, fins al punt que si aquest no es dona, es comet un delicte. Per tant, la consideració del matrimoni religiós pel legislador francès té dues connotacions depenent de si va acompanyat o no del matrimoni civil. En el cas que es realitzi posteriorment, pel legislador francès no té cap rellevància jurídica, simplement es tractaria d'un esdeveniment confessional¹¹⁰. En canvi, si es celebra prèviament, el legislador francès sí que s'endinsa a regular-ho, concretament imposa una pena. Segurament no es vol atorgar al matrimoni religiós la capacitat de produir certs efectes civils, per mantenir a ratlla el principi de laïcitat, en el qual cap confessió religiosa pot inferir en les relacions entre els particulars i l'Estat, ni entre els mateixos particulars.

Deixant de banda la regulació francesa, a continuació s'estudiarà com està configurat el matrimoni religiós a Espanya, concretament els seus efectes. En primer lloc, a diferència de França a Espanya sí que es reconeix l'eficàcia civil de determinades confessions religioses. En un primer moment tan sols podien produir efectes civils els matrimonis catòlics, evangèlics, jueus i musulmans, però amb la reforma de la Llei 15/2015 de la jurisdicció voluntària, s'ha expandit a totes aquelles confessions religioses amb **notori arrelament**, per més precisió als mormons, testimonis de Jehová, budistes i ortodoxos¹¹¹ (així ho estableix en el preàmbul¹¹²).

¹⁰⁸ Art. 433-21 del CPF: “Tot ministre d'un culte que procedirà, de manera habitual, a les cerimònies religioses de casament sense que no li hagi estat justificat l'acte de casament prèviament rebut pels oficials de l'estat civil serà castigat de sis mesos d'empresonament i de 7 500 euros de multa”. Recuperat de: <http://codes.droit.org/CodV3/penal.pdf> [visitat el 10/04/2019]

¹⁰⁹ ARECES, Mª Teresa. *El principio de laicidad (...)*, cit., p.262.

¹¹⁰ CEBRIAN, Luis, “Laicidad en Francia”, cit., p. 324.

¹¹¹ PONS-ESTEL TUGORES, Catalina, “Novedades Legislativas en torno a la eficacia civil del matrimonio religioso en España”, *Revista de Derecho civil*, vol III, núm. 2 (2016), p.171. Recuperat de: <https://www.nreg.es/ojs/index.php/RDC/article/view/213> [visitat el 09/04/2019].

¹¹² “ (...) en atenció al pluralisme religiós existent en la societat espanyola, i tenint en compte que al dia d'avui han estat reconegudes amb la declaració de notori arrelament, es contempla en el Codi Civil a aquests col·lectius el dret a celebrar matrimoni religiós amb efectes civils, equiparant-se a la resta de confessions que ja gaudien d'aquesta realitat”. Llei 15/2015, de 2 de juliol, de la Jurisdicció Voluntària, Boletín Oficial del Estado (2015). Recuperat de: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2015-7391> [visitat el 09/04/2019].

A causa d'aquest canvi, també es va reformar l'art. 60.2 del CC, perquè anés en consonància amb la inclusió de les confessions religioses que hagin obtingut el reconeixement de notori arrelament a Espanya. L'adquisició d'aquest reconeixement és molt important, ja que és un requisit previ per aconseguir un Acord de Cooperació amb l'Estat espanyol (art.7.1 de la LOLR i el procediment per obtenir-ho es troba regulat en el Reial Decret 593/2015¹¹³)

Així doncs, no és necessari que es celebri un matrimoni civil abans que el religiós, sinó que aquest es pot dur a terme, fora penes i amb efectes civils plens. Ara bé, es requereixen una sèrie d'actuacions:

- La tramitació d'una acta o expedient previ de capacitat matrimonial d'acord amb la normativa del Registre Civil.
- El consentiment dels futurs conjugues (art. 60.2. CC).
- La inscripció del matrimoni religiós, a través de la certificació de l'Església o confessió, comunitat religiosa o federació respectiva, d'acord amb les circumstàncies exigides per la legislació del Registre Civil (art.63 CC).

A continuació, des del punt de vista de la inscripció en el registre civil, com a condició necessària per a la seva validesa, es detallaran alguns matisos en funció de si la confessió que celebra el matrimoni religiós és catòlica o no:

- **Matrimoni celebrat de forma religiosa canònica:** la tramitació de l'expedient matrimonial es deixa en mans de la mateixa Església. Segurament, perquè tal com apunta Pons: *“el matrimoni civil no deixa de ser un matrimoni canònic «descafeïnat», ja que recull la mateixa forma establerta per l'ordenament canònic”*

¹¹³ Requisits art.3: *Per a la declaració de notori arrelament a Espanya a què es refereix l'article 7.1 de la Llei orgànica 7/1980, de 5 de juliol, les esglésies, confessions o comunitats religioses hauran de reunir els requisits següents:*

a) *Portar inscrites en el Registre d'Entitats Religioses trenta anys, tret que l'entitat acrediti un reconeixement a l'estranger de, almenys, seixanta anys d'antiguitat i porti inscrita en el citat Registre durant un període de quinze anys.*

b) *Acreditar la seva presència en, almenys, deu comunitats autònomes i/o ciutats de Ceuta i Melilla.*

c) *Tenir 100 inscripcions o anotacions en el Registre d'Entitats Religioses, entre ens inscriptibles i llocs de culte, o un número inferior quan es tracti d'entitats o llocs de culte d'especial rellevància per la seva activitat i nombre de membres.*

d) *Comptar amb una estructura i representació adequada i suficient per a la seva organització a l'efecte de la declaració de notori arrelament.*

e) *Acreditar la seva presència i participació activa en la societat espanyola*

- **Matrimoni celebrat en forma religiosa no catòlica:** un cop celebrat el matrimoni, el ministre que ho oficiï la cerimònia, en un termini de 5 dies, haurà de remetre a l'encarregat del Registre Civil competent el certificat de la celebració (a través de mitjans electrònics)¹¹⁴

Finalment, la regulació del matrimoni religiós és un clar exemple on difereix la laïcitat i l'aconfessionalitat. La **cooperació** que es dona a Espanya, es justifica a través de l'art.16.3 de la CE. Segurament el privilegi que té l'Església en aquest àmbit es deu al fet que la regulació del matrimoni religiós a Occident és una creació del Dret canònic¹¹⁵. No obstant això, aquest argument no és suficient per a la laïcitat francesa, en la qual l'únic amb competència per celebrar la unió de dos individus i que tingui efectes civils, pertany exclusivament a l'autoritat pública, sense la intromissió de cap mena de poder religiós.

4.4. REGULACIÓ EN MATÈRIA EDUCATIVA

L'àmbit educatiu és molt ampli, en aquest apartat es podria parlar des de les concessions econòmiques a les escoles concertades i privades, les subvencions a estudis eclesiàstics, impartir l'assignatura de religió o de laïcitat en els centres docents públics, etc. Alguns d'aquests temes són grans debats de discussió en la societat actual. Per aquest motiu, he decidit només aprofundir en un. En el segon capítol, ja faig alguna referència amb **l'ús del hiyab en les escoles públiques**, és en aquest àmbit on endinsaré l'estudi.

El motiu de l'elecció és perquè es tracta d'un fenomen clarament fruit de la globalització i la mobilitat geogràfica de la població¹¹⁶. Com diu Moreno, aquest fet *“origina la presència social de cultures diferents, recolzades en valors i principis diversos, així com amb els models de gestió d'aquest fenomen, amb les*

¹¹⁴ PONS-ESTEL TUGORES, Catalina, “Novedades Legislativas (...), cit., p.182.

¹¹⁵ Ibídem, p.171.

¹¹⁶ MORENO, María, “Hyyab y escuela en España: Un supuesto de gestión excluyente de la diversidad”, Revista Latinoamericana de Derecho y Religión, vol.2, núm.1 (2016), p.3. Recuperat de: <http://www.revistalatederechoyreligion.com/ojs/ojs2.4.6/index.php/RLDR/article/download/19/pdf> [visitat el 16/04/2019].

respostes polític-jurídiques que ofereixen els Estats a l'hora de gestionar la diversitat cultural”¹¹⁷.

Abans d'endinsar-se dins la regulació jurídica de cada país, cal tenir present les consideracions i connotacions de moral pública que té l'ús del *hiyab* en la societat actual. És útil tenir-les en compte, ja que com s'ha dit al llarg d'aquest treball molts de cops determinades normatives són fruit de les conviccions socials i l'evolució de la societat.

Així doncs, es podria dir que en aquest debat hi ha dues grans postures. Per un costat la més combativa amb el seu ús, la qual considera que el vel, *burka*, o vestimenta similar, duta exclusivament per dones, imposada per llibres sagrats, resulta **difícilment conciliable** amb uns dels valors i principis irrenunciables de la nostra societat, com és el de l'efectiva igualtat entre dones i homes, i això amb absoluta independència de si el seu ús sigui voluntari o no¹¹⁸. Aquest sector emfatitza que no es pot desvincular aquestes vestimentes amb llocs com Afganistan o Txetxènia on, l'obligatorietat de la seva utilització emmascara una condició d'esclavitud o almenys de submissió¹¹⁹.

Per l'altre costat, es crea un contra-argument, el fet que en alguns supòsits concrets el vel sigui un element imposat per a la dona islàmica en contra de la seva voluntat, **no pot dur a prohibir el seu ús amb caràcter general**¹²⁰. Tejón ho compara amb el matrimoni concertat i diu: *“El fet que algunes cultures imposin el matrimoni concertat a la dona i el mateix comporti l'absoluta submissió d'aquesta al marit no porta a prohibir el matrimoni amb caràcter general a les dones pertanyents a aquestes cultures o religions*”¹²¹. Aquesta postura aposta per una limitació a l'ús

¹¹⁷ *Ibidem*.

¹¹⁸ GARCIA, Sonia, “El Derecho a la Libertad Religiosa y el uso del velo islámico, marco constitucional, normativo y jurisprudencial”, *AFDUC* 17, (2013), p. 397. Recuperat de: https://ruc.udc.es/dspace/bitstream/handle/2183/12565/AD_17_2013_art_18.pdf?sequence=1&isAllowed=y [visitat el 16/04/2019].

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 394.

¹²⁰ TEJO, Raquel, “El uso del velo islámico en el sistema educativo español”, *JURA GENTIUM*, vol.VII, núm.2 (2010), p 86. Recuperat de: https://www.juragentium.org/Centro_Jura_Gentium/la_Rivista_files/JG_2010_2.pdf#page=84 [visitat el 16/04/2019].

¹²¹ *Ibidem*.

del *hiyab*, exclusivament en aquells casos que no es porti lliurament i excedeixi l'exercici de la llibertat religiosa¹²².

Així doncs, després de recapitular les principals postures, es donarà pas a analitzar l'entramat jurídic de cada país.

En primer lloc, pel que fa a la **normativa espanyola**, a diferència de la francesa, no hi ha cap llei que reguli concretament aquests supòsits. Per una part, les fronteres en la regulació d'aquesta realitat social es troben molt debilitades i confrontades amb diversos preceptes constitucionals: la llibertat religiosa (art.16.3 CE), el dret a la intimitat (art.18.1 CE), el dret a la llibertat d'expressió (art.20 CE).

Un altre aspecte a tenir en compte, és qui té capacitat normativa per regular l'ús del *hiyab*, el Tribunal Suprem es va pronunciar sobre la nul·litat d'una Ordenança Municipal que restringia l'ús del *hiyab* i per tant l'exercici dels drets fonamentals. D'acord amb l'art.53 únicament per **lleis** es podrà regular el contingut essencial, i per tant l'exercici d'aquest dret no es pot reglar mitjançant una ordenança municipal¹²³.

Cal comentar dos casos, on les escoles públiques restringien l'ús del *hiyab*. Un fou el 2002, va ser el primer conflicte en aquest àmbit, la Conselleria d'Educació de la Comunitat de Madrid va resoldre el cas autoritzant a l'alumna a assistir al col·legi amb el *hiyab*, basant-se en el **dret de la nina a l'educació** i per tant a la seva escolarització; en absència de normativa legal que impedeixi l'ús d'aquesta vestimenta¹²⁴. El segon cas és el de Najwa Malha el 2010, fou **controvertit**, ja que

¹²² *Ibidem*.

¹²³ STS de 14 de febrero 2013. RJ 2013/2613. FJ 7: “*La pretendida atribución a los Ayuntamientos de competencia para regular aspectos accesorios de los derechos fundamentales resulta contraria a lo dispuesto en el art. 53 CE, que dispone que “sólo por ley, que en todo caso deberá respetar su contenido esencial, podrá regular el ejercicio de tales derechos y libertades...”*. El hecho de que el referido precepto constitucional diga que “en todo caso deberá respetar su **contenido esencial**”, no implica, como la expresión de la sentencia que analizamos pudiera sugerir, (y de ahí la conveniencia de su aclaración), que sea el **contenido esencial** del derecho fundamental lo exclusivamente reservado a la regulación de la ley, de modo que en lo que no sea **contenido esencial** pueda quedar abierto un espacio de regulación a otros poderes públicos distintos del legislador y por medio de otros vehículos normativos diferentes de la ley. Por el contrario, según el referido precepto constitucional, todo el ejercicio del derecho fundamental está reservado a la Ley, y no puede por ello ser objeto directo de regulación por una Ordenanza municipal”.

¹²⁴ MORENO, María, “*Hyyab y escuela en España: (...)*”, cit., p.3. Recuperat de: <http://aranzadi.aranzadidigital.es/are.uab.cat/maf/app/document?tid=&docguid=If444c7c08ba11e2aab9010000000000&base-guids=RJ2013\2613&fexid=flag-red-juris&fexid=flag-yellow->

es va resoldre en sentit contrari a l'anterior. El Reglament de Règim Intern de l'escola en el seu art.32 prohibia l'ús de gorra o qualsevol altra vestimenta que cobris el cap. El Jutjat del Contenciós Administratiu, va resoldre seguint la doctrina del TEDH; establint que la prohibició del vel no implica una vulneració de la llibertat religiosa, sempre que s'ajusti a les pautes de l'art.9 del Conveni, és a dir, previst per la llei i necessari per salvaguardar els altres drets fonamentals i l'ordre públic¹²⁵.

La doctrina ha apuntat que per resoldre els supòsits, el què s'ha de fer és **ponderar** en cada cas concret els fets i les conseqüències previsibles, decidint a quin dret, principi o valor s'ha de donar preferència¹²⁶.

Pel que fa al **cas francès**, la resolució de tots aquests supòsits és simplement una: la prohibició de portar símbols religiosos ostentosos. Però abans de dir-la, es mencionarà breument com s'ha arribat a aquesta. L'origen es troba el 1989, quan 3 alumnes d'educació secundària foren expulsades pel col·legi per negar-se a llevar-se el *hiyab* durant les classes¹²⁷. El Consell d'Estat va emetre un dictamen al respecte, en el qual analitza la importància que té el principi de laïcitat en l'escola pública, consagrat en l'art.2 de la CF de 1958 i en la pròpia normativa escolar que

[juris&fexid=flag-blue-juris&fexid=DO-ANA-25&fexid=DO-ANA-23&srguid=i0ad6adc50000016a2a96585556c52b3f&src=withinResuts&spos=13&epos=13#](#)

[visitat el 16/04/2019]

¹²⁵Sentència núm.35/2012, de 25 de gener. RJCA 2012/78. Jutjat de lo Contenciós-Administratiu núm.32 de Madrid. FJ4: “ (...) *la jurisprudencia del Tribunal Europeo de Derechos Humanos (T.E.D.H) ha venido reconociendo de manera pacífica Y reiterada que " la prohibición del velo islámico en el ámbito educativo no implica una vulneración del derecho de libertad religiosa de los alumnos, siempre y cuando la prohibición se ajuste a las pautas del art 9 del Convenio " es decir, que esté prevista por la Ley y sea necesaria en una sociedad democrática para la protección y defensa de bienes de naturaleza jurídica, que coincide con los previstos en el art. 3.1 de nuestra Ley Orgánica 7/1980 de 5 Julio (RCL 1980, 1680) (Sentencias Kervanci y Degru Contra Francia, ambas de 4-12-2008) . (...) Por tanto, la decisión del centro de prohibir a la alumna el empleo velo islámico cumple con las exigencias de protección de los derechos humanos y constituye, al mismo tiempo, una medida necesaria para salvaguardar los derechos fundamentales de los demás y del orden público*”. Recuperat de:

<http://aranzadi.aranzadidigital.es.are.uab.cat/maf/app/document?tid=&docguid=Ie216bd20679311e1a99f01000000000&base-guids=RJCA\2012\78&fexid=flag-red-juris&fexid=flag-yellow-juris&fexid=flag-blue-juris&fexid=DO-ANA-25&fexid=DO-ANA-23&srguid=i0ad6adc50000016a2ab5681424ca5dae&src=withinResuts&spos=1&epos=1> [visitat el 16/04/2019].

¹²⁶ ARECES, M^aTeresa, Pluralisme Confessional i Laïcitat: (...), cit., p.49.

¹²⁷ GARCIA, Sonia, “El Derecho a la Libertad Religiosa (...), cit., p. 381.

entén les persones com individus i no com a membres integrants d'una comunitat o ètnia¹²⁸.

El 1995, el Tribunal d'Apel·lació de Liège (una ciutat francesa), resol el cas d'una jove musulmana que invoca les seves creences religioses basades en una norma jurídica per tal de poder fer ús del *hiyab*. El Tribunal en cap moment posa en dubte que sigui un signe religiós, a través del qual es manifesti una opinió política, religiosa o filosòfica, però considera que la prohibició d'aquests símbols per part del centre escolar no és contrària a la llibertat de consciència, ni a la llibertat de culte garantides a tots els estudiants, ja que s'aplica sense discriminació i reposa sobre consideracions objectives¹²⁹.

Finalment, el 15 de març del 2004 s'aprova la **Llei que prohibeix portar símbols religiosos de qualsevol confessió, sempre que siguin ostentosos en els establiments d'ensenyament públic** (art.1¹³⁰). Això no obstant, l'expulsió de l'alumnat no es realitzarà de forma directa, sinó que el ministeri de l'educació nacional de l'ensenyament superior i de la investigació francès, va realitzar un manual d'aplicació de la llei¹³¹, en el qual s'estableixen una sèrie de procediments a seguir. Com per exemple, obrir un previ diàleg amb l'alumne abans d'iniciar l'expedient disciplinari¹³².

5. CONCLUSIONS

Un cop s'han elaborat els tres capítols es poden fer les següents consideracions. Abans recordar que la pregunta de recerca del treball era si la laïcitat i l'aconfessionalitat són dos models diferents que regulen un mateix fenomen (el fet religiós). Aquesta s'ha desenvolupat al llarg del treball, els dos models regulen una

¹²⁸ Ibídem, cita a Vid. reseña jurisprudencial en I. M. BRIONES, "El uso del velo islámico en Europa", Anuario de Derechos Humanos. Nueva Época, volumen 10, (2009), p. 70, cit., p.382

¹²⁹ Ibídem.

¹³⁰ Art.1 de la LOI n° 2004-228 du 15 mars 2004 encadrant, en application du principe de laïcité, le port de signes ou de tenues manifestant une appartenance religieuse dans les écoles, collèges et lycées publics, Legifrance.gouv.fr, (2004). Recuperat de: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?categorieLien=id&cidTexte=JORFTEXT000000417977#JORFARTI000002020944> [visitat el 17/04/2019].

¹³¹ Application de La Loi Du 15 Mars 2004. Recuperat de: <https://www.ladocumentationfrancaise.fr/var/storage/rapports-publics/064000177.pdf>

¹³² GARCIA, Sonia, "El Derecho a la Libertad Religiosa (...)", cit., p. 383.

mateixa realitat, el fenomen religiós és cert, però des d'una perspectiva diferent. A través de la comparació entre Espanya i França s'ha pogut contrarestar els dos models mitjançant els tres capítols (des del punt de vista històric, jurídic i l'estat actual de la qüestió).

En primer lloc, es pot extreure que en ambdós països hi han hagut períodes on la simbiosi entre Església i Estat era total. Així mateix, també han tingut etapes revolucionàries (per exemple la Revolució Francesa, les dues repúbliques en el cas espanyol) on tant els preceptes que establien en les constitucions com les lleis que es dictaven, per exemple la llei francesa de Separació entre Església i Estat del 1905, sorgeixen d'una lògica combativa envers tot allò que és religiós, és a dir, no tant dintre una dinàmica de laïcitat o aconfessionalitat com sí de laïcisme. Segurament per les necessitats històriques de delimitar les esferes de poder de l'Església. On el poder de l'Església és molt fort, la seva capacitat de decisió i intromissió en els afers polítics de l'Estat és transcendental, es necessita garantir l'autonomia i la independència de l'Estat en la gestió dels seus interessos.

Però el que realment diferencia els dos països és que a França a partir de la Llei de 1905 el fenomen religiós no serà una qüestió de disputa entre dos sectors clarament marcats de la societat, com sí que succeirà a Espanya. A Espanya al llarg de la història la religió ha estat un element definidor per configurar el què havia de ser el país (per uns laic i per altres catòlic). En el sentit que un sector de la població era de dreta, monàrquic i catòlic i l'altre d'esquerra, republicà i laic, i aquests dos pols eren irreconciliables. Per aquest motiu la CE de 1978 proclama a Espanya com un Estat aconfessional, ja que el terme laic era percebut com a sinònim de laïcisme; en canvi França es declara laic, una laïcitat que passarà a ser l'ADN del país.

Ara bé, en un primer moment es pot pensar que la diferència és simplement terminològica i no jurídica, ja que tenen diversos elements en comú. Per una part el no reconeixement de cap culte com a oficial, la separació de les institucions públiques i les organitzacions religioses, per l'altre la llibertat de consciència, la igualtat davant la llei de totes les confessions religioses i l'actitud positiva de l'Estat enfront del fenomen religiós.

No obstant això, la primera diferència entre els dos models rau en aquesta actitud positiva que ha de mantenir l'Estat. Espanya estableix un règim actiu de cooperació amb les diverses confessions, en canvi aquest a França simplement és com un principi que ha de guiar la laïcitat però no s'estableix cap normativa al respecte, com sí en el cas espanyol. Un element relacionat amb la cooperació és el finançament als cultes religiosos, la CE no ho prohibeix, la doctrina interpreta que es permeten les contribucions econòmiques a aquelles activitats destinades a uns fins estrictament religiosos (ja que rau dintre de les actuacions dels poders públics de cooperació). En el cas francès la Llei de 1905 estableix clarament en el seu art.2 que la República no subvenciona cap culte. Ara bé, aquest precepte categòric troba alguna que altra excepció com són els territoris d'Alsàcia i Mosel·la, on la llei de 1905 no s'aplica per motius històrics i es permeten el finançament a les diverses confessions. El segon matís, és que el Consell d'Estat ha dictaminat que l'art.2 de la Llei de 1905 no afecta els salaris que atorga el govern francès a les capellanies de llocs tancats.

Veritablement, des del meu punt de vista el principal element que diferencia els dos models és la **neutralitat**. En el cas espanyol, la neutralitat es tracta de forma separada a l'aconfessionalitat. La neutralitat és entesa com un principi del funcionament dels serveis públics que garanteixen la independència ideològica, i l'aconfessionalitat com una opció de regulació del fenomen religiós. En canvi, en el cas francès la neutralitat es desprèn del propi concepte de laïcitat i inseparable d'aquesta. El que ha succeït és que el concepte de laïcitat està mutant, ja no és simplement un valor polític de convivència mitjançant el qual permet a tots els ciutadans compartir un espai comú més enllà de les diferències personals. Ara es parla d'una nova laïcitat, o millor dit d'una *nouvelle neutralité*, la qual cerca neutralitzar la societat i els individus i fer invisible el fenomen religiós en l'espai públic.

Aquesta nova conceptualització no és únicament literària, sinó que és l'objectiu no explícit de les darreres lleis franceses, per una part en matèria educativa, la llei 2004 que prohibeix portar símbols religiosos ostentosos en els establiments d'ensenyament públic (ni hiyabs, ni creus, etc.); i per l'altre la llei del 2010 que prohibeix que s'oculti el rostre en l'espai públic (del qual en formen part les platges,

parcs, universitats, centres mèdics, etc.) i els espais destinats als serveis públics. Aquestes lleis són els exemples clars de contraposició del principi de neutralitat envers la llibertat religiosa. Però la neutralitat religiosa en el cas francès s'escapa dels organismes estrictament públics, aquesta surt i es vol assegurar no únicament als carrers, que es podria entendre, si no els individus hauran d'adoptar una actitud de neutralitat quan surtin fora de casa seva. El TEDH ha declarat que les lleis franceses no violen la llibertat religiosa, donant doncs una preeminència a la neutralitat. En el cas espanyol no succeeix el mateix, ja que la neutralitat no sobrepassa les esferes estrictament públiques (és a dir institucions i poders públics), fins ara no ha entrat a regular ni ha elaborat lleis encaminades a l'ús d'instàncies religioses dintre de les institucions públiques tant pels funcionaris com pels usuaris d'aquests.

La simbiosi que es dona entre neutralitat i laïcitat en el cas francès parteix de la consideració de la laïcitat com un element indiscutible de la República francesa. Per tant, totes aquelles mesures que es prenguin per fomentar-la s'entenen justificades. En canvi aquesta identificació tan íntima no es dona amb la neutralitat i aconfessionalitat, clar està que són compatibles, i la neutralitat és una conseqüència de l'aconfessionalitat, però els seus marges d'actuació com he exposat anteriorment són més separats. S'ha de matisar que a vegades el TC parla de laïcitat com a sinònim d'aconfessionalitat, però sempre ho fa seguit de l'adjectiu "positiva", marcant distàncies amb la laïcitat francesa.

S'haurà d'estar atent si el concepte d'aconfessionalitat evoluciona cap a la mateixa direcció que el concepte de laïcitat. Així mateix, s'ha de tenir present els nous reptes que s'afronten ambdós conceptes, per una part una societat cada cop més multicultural, i per l'altre les amenaces terroristes. Pot ser que aquest nou concepte de laïcitat, millor dit de neutralitat augmenti i s'expandeixi.

Finalment, després d'haver indagat sobre el tema consider que la neutralitat és el punt clau que diferencia l'aconfessionalitat i la laïcitat. Acabaré doncs així com he començat el treball amb cita de Jürgen Habermas, que va fer dies abans de la visita del Papa Benedicte XVI a Alemanya en motiu de la Jornada Mundial. Jürgen Habermas critica el model religiós francès, com si es presentés en el món com l'única opció per aconseguir el principi de neutralitat. A més, assegura que el model

paradigmàtic de la política religiosa sobre la laïcitat francesa és criticada inclús internament, segurament per la nova deriva del concepte. El meu parer, i amb això ja acab, l'aconfessionalitat és un millor model, perquè la neutralitat i l'aconfessionalitat són dos conceptes autònoms i separats.

6. BIBLIOGRAFIA

- Articles:

BOUILLON, Henri “El contenido y el valor legal del principio de laicidad”, *Les Annales de Droit*, núm.8, (2014).

CAÑIVANO, Miguel Ángel (2005). “El principi d'aconfessionalitat en la jurisprudència del Tribunal Constitucional”. *IDEES 26*.

CARRETERO, Santiago, “Comentario a la STC 46/2001, de 15 de octubre. Libertad religiosa: El Registro de las entidades solicitantes. La ideología como criterio diferenciador de los Magistrados”, *Revistas Científicas Complutenses*, vol 3 (2002).

CEBRIAN, Luis, “Laicidad en Francia”, *Revista Alma Mater*, 11 (2015).

GARCIA, Sonia, “El Derecho a la Libertad Religiosa y el uso del velo islámico, marco constitucional, normativo y jurisprudencial”, *AFDUC 17*, (2013).

GONZALEZ, Hector, “Análisis comparativo del principio de laicidad y su articulación con la libertad religiosa en el derecho público francés y en el derecho público colombiano”, *Université de Bourdeaux*, (2016/2017)

INNERARITY, Carmen. La polémica sobre los símbolos religiosos en Francia. La laicidad republicana como principio de integración. *Reis* (111/05) pp. 139-161.

MARTÍN SÁNCHEZ, I., NAVARRO FLORIA, J.G. (Coords.), “Algunos aspectos sobre la libertad religiosa en la Argentina y España”, *Fundación Universitaria Española*, Madrid, (2006)

MATABOSCH, Antoni, “Laïcitat, laïcisme i aconfessionalitat”. *Models de relacions entre Església i Estat. IDEES 26* (2005)

MORENO, María, “Hyab y escuela en España: Un supuesto de gestión excluyente de la diversidad”, *Revista Latinoamericana de Derecho y Religión*, vol.2, núm.1 (2016).

OLLERO, Andrés, “Cómo entender la aconfesionalidad del Estado Español”, *Gaceta Judicial de Cusco*, Año iv, núm. 4, (2014).

PONS-ESTEL TUGORES, Catalina, “Novedades Legislativas en torno a la eficacia civil del matrimonio religioso en España”, *Revista de Derecho civil*, vol III, núm. 2 (2016).

RAMOS, Ramón, “La sociología de Émile Durkheim: Parte III Sobre la Religión”, 1 ed, Madrid: Siglo XXI de España Editores, S.A, 1999.

REVILLA, Milagros, “El principio constitucional en Francia: a un año del atentado contra Charlie Hebdo”. *Revista de la Facultad de Derecho PUCP* (76), (2016).

RUIZ, Miguel, “Religión y Estado en España: Un recorrido a través de los textos constitucionales”, *Historia y Ciencias Sociales*, nº210, (2012).

SATORRAS, Rosa M^a, “Los debates parlamentarios sobre el art. 16.3 CE”. *VLEX-40817734*, (2019).

TEJO, Raquel, “El uso del velo islámico en el sistema educativo español”, *JURA GENTIUM*, vol.VII, núm.2 (2010).

VALERO, Mª José, “Laicidad, Neutralidad y Libertad religiosa y de Conciencia en Francia tras “Charlie Hebdo”: ¿Hacia la consolidación legal de una “nouvelle neutralité”?”. *Anuario de Derecho Eclesiástico del Estado*, (vol XXXII) (2016).

VÁZQUEZ, Víctor, “La laicidad francesa: un modelo en cambio”. *Revista General de Derecho Constitucional* 10, (2010).

- **Llibres:**

ARECES, Mª Teresa, *El principio de laicidad en las jurisprudencias española y francesa*. Lleida. Edicions de la Universitat de Lleida, 2003.

ARECES, Mª Teresa, *Pluralisme Confessional i Laïcitat: Els reptes de la llibertat religiosa en les societats modernes*, vol.26, 1 edició, Barcelona: IDEES. Revista de temes contemporanis, 2005.

ASSOCIACIÓ UNESCO PER AL DIÀLEG INTERRELIGIÓS, *Vocabulari de les religions per a mitjans de comunicació*, Edició Generalitat de Catalunya. Departament de Governació i Relacions Institucionals. Direcció General d' Afers Religiosos. Barcelona: Centre UNESCO de Catalunya: Angle 2004.

DURHEIM, Émile, *Las formas elementales de la vida religiosa: Capítulo primero. Definición del fenómeno religioso y de la religión*, Trad.: MARTÍNEZ, Ana 1 ed, Madrid: Alianza Editorial, S.A, 1993.

FERNÁNDEZ, Francisco, *Capítulo VI El constitucionalismo democrático: La constitución de 1 de junio de 1869*, 4 ed, Madrid,: Editorial Civitas, S.A., 1986

GARCÍA, Alfredo, *El hecho religioso en el Ordenamiento Español*, Madrid, DYKINSON, S.L, 2012.

GONZÁLEZ, José I, *La difícil laïcitat*, Barcelona, Talleres Editoriales Cometa S.A., 2005.

GONZÁLEZ, Marcos, *La incidencia de los acuerdos Internacionales sobre derechos fundamentales en la jurisprudencia de derecho eclesiástico del Tribunal Constitucional*, Pamplona, Editorial Aranzadi, SA, 2008.

JUSDADO, Miguel Ángel “et al”, *Derecho Eclesiástico de Estado*, 2 Edició, Madrid, Colex, 2012.

LLAMAZARES, D., *Derecho de la libertad de conciencia I*, Pamplona, Thomson Reuters, 2011.

MARTÍNEZ, J (ed.), *La libertad religiosa y de conciencia ante la justicia constitucional*, Granada, Editorial Comares, SL, 1998.

RAMOS, Ramón, *La sociología de Émile Durkheim: Parte III Sobre la Religión*, 1 ed, Madrid: Siglo XXI de España Editores, S.A, 1999.

ROBBERS, G (ed.), *Estado e Iglesia en la Unión Europea*, Alemania, Nomos Verlagsgesellschaft Baden-Baden, 1996.

SATORRAS, M., *Lecciones de derecho eclesiástico del estado*, Barcelona, J.M. Bosch Editor, 2004.

SEGLERS, A, *La laïcitat*, Barcelona, Editorial UOC, 2009.

- **Pàgines web:**

Conseil Constitutionnel, Gouvernement française: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/>

Diccionaris.cat, VOX. <https://www.diccionaris.cat/>

Gobierno de España, Ministerio de Justicia: <https://www.mjusticia.gob.es/cs/Satellite/Portal/es/areas-tematicas/libertad-religiosa/normativa-materia-libertad/legislacion-estatal>

- **Textos legals:**

Application de La Loi Du 15 Mars 2004.

Constitució de 1791, 3 i 4 de setembre de 1791.

Constitució de 1845, Constitució de la Monarquia Espanyola.

Constitució de la Monarquia Espanyola, 1837.

Constitució de la República Espanyol, 9 de desembre de 1931.

Constitució Democràtica de la Nació Espanyola, 6 de juny de 1869.

Constitució Espanyola de 1876, constitució de la Monarquia Espanyola.

Constitució Espanyola, de 29 de desembre de 1978, Butlletí Oficial de l'Estat, núm. 311 (1978).

Constitució no promulgada de 1856, constitució de la Monarquia Espanyola.

Constitució política de la Monarquia Espanyola, promulgada a Cadis, 19 de març de 1812.

La Carta Constitucional de 1814, 4 de juny de 1814, 1ª Restauració.

La Carta de 1830, monarquia de Juillet, 14 d'agost de 1830.

La Constitució de 1848, la II República, 4 de novembre de 1848.

La Constitució de 1946, IV República de 17 d'octubre de 1946 (1946).

La Constitució de 1958, V República, 4 d'octubre de 1958.

La Declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà de 1789.

La LOI n° 2004-228 du 15 mars 2004 encadrant, en application du principe de laïcité, le port de signes ou de tenues manifestant une appartenance religieuse dans les écoles, collèges et lycées publics.

Llei de separació Església i Estat de 9 de desembre de 1905 (1905).

Llei Orgànica 7/1980, de 24 de juliol de 1980, de Llibertat Religiosa, Butlletí Oficial de l'Estat, núm. 177 (1980).

Lleis dels principis del moviment nacional, de 17 de maig de 1958, Butlletí Oficial de l'Estat, núm.95 (1958).

Projecte de Constitució Federal de 1873, I República, 17 de juliol de 1873.

Sentència del Tribunal Suprem, de 14 de febrer 2013. RJ 2013/2613.

Sentencia núm.35/2012, de 25 de gener. RJCA 2012/78. Jutjat de lo Contenciós-Administratiu, núm.32 de Madrid.

STC 46/2001, BOE núm. 65, de 16 de març de 2001, (2001).

STC 66/2982 de 12 de noviembre, BOE núm. 296, de 10 de desembre de 1982, (1982).

7. ANNEXOS

7.1. ANNEX 1

7.1.1. Taules cronològiques de les constitucions espanyoles sobre la qüestió religiosa

Constitució	CE 1812	CE 1837	CE 1845
Qüestió religiosa	<ul style="list-style-type: none"> - No hi ha llibertat religiosa - Principi d'unitat religiosa - La nació s'obliga a protegir la religió catòlica, prohibint l'exercici de qualsevol altre 	<ul style="list-style-type: none"> - Art. II: "La Nació s'obliga a mantenir el culte i els Ministres de la religió catòlica que professen els espanyols" - Es limita a contrastar un fet - Desapareix la prohibició expressa de l'exercici d'un altre culte - Inici d'una certa tolerància religiosa 	<ul style="list-style-type: none"> - Confessionalitat de l'Estat - No es prohibeix l'exercici de qualsevol altre religió

		- No hi ha confessionalitat de l'Estat	
--	--	--	--

Constitució	CE 1856 (“non nata”)	CE 1869	CE 1876
Qüestió religiosa	<ul style="list-style-type: none"> - No hi ha confessionalitat - Tolerància religiosa sense llibertat de culte - Es consagra la llibertat de consciència 	<ul style="list-style-type: none"> - Llibertat de cultes - L'Estat s'obliga a mantenir la religió catòlica - Es permeten altres religions i el seu exercici públic (limitis les normes universals morals i de dret) 	<ul style="list-style-type: none"> - Confessionalitat - Certa llibertat religiosa, sempre que no s'ataqui a la moral cristiana - No es permeten cerimònies públiques a no ser les de la religió de l'Estat

Constitució	CE 1931	Lleis Fonamentals del Regne	CE 1978
Qüestió religiosa	<ul style="list-style-type: none"> - Taxativa separació entre Església i Estat 	<ul style="list-style-type: none"> - Règim nacional-catolicisme - La llei de Déu és la que inspirarà la 	<ul style="list-style-type: none"> - Aconfessionalitat - Llibertat religiosa i consciència - Tolerància religiosa

	<ul style="list-style-type: none"> - Totes les confessions religioses són associacions sotmeses a una llei especial - Supressió de pressupostos al clero, prohibició d'activitats econòmiques i de docència - Expulsió de la Companyia de Jesús - Llibertat d'exercici de cultes 	<p>legislació del règim; ja que és l'única vertadera</p> <ul style="list-style-type: none"> - Confessionalitat 	<ul style="list-style-type: none"> - Règim de cooperació amb les confessions religioses
--	--	---	--

7.1.2. Taula cronològica dels principals textos i constitucions franceses sobre la qüestió religiosa

Constitució	CF 1791	CF 1830	CF 1848
Qüestió religiosa	<ul style="list-style-type: none"> - Influenciada per la Revolució Francesa i per la Declaració 	<ul style="list-style-type: none"> - Confessionalitat - Finançament als cultes catòlics 	<ul style="list-style-type: none"> - Confessionalitat - Tolerància religiosa - Finançament als cultes catòlics

	<p>de l'home i del Ciutadà, es comença a perfilar la separació entre Església i Estat</p> <ul style="list-style-type: none"> - No s'estableix de forma taxativa la confessionalitat - Béns destinats a les despeses del culte i tots els serveis d'utilitat pública, pertanyen a la Nació i estan en tot moment a la seva disposició". 		
--	--	--	--

Constitució/Llei	Llei 1905	CF 1946	CF 1956
Qüestió religiosa	<ul style="list-style-type: none"> - Separació taxativa entre Església i Estat - La República no subvencionarà cap culte (art.2) - Expropiació dels béns 	<ul style="list-style-type: none"> - França és una república indivisible, laica (art.1) 	<ul style="list-style-type: none"> - França és una república indivisible, laica (art.1) - Vigent la llei de 1905

	mobles i immobles de les institucions eclesiàstiques - Gratuïtat de l'ús dels edificis per exercir les pràctiques religioses, amb previ permís per part de l'Estat		
--	---	--	--

7.2. ANNEX II

7.2.1. Taula: Legislació bàsica estatal en matèria religiosa i els àmbits que regulen el fenomen religiós a Espanya i França

	Espanya	França
Legislació bàsica estatal	<ul style="list-style-type: none"> - Constitució Espanyola 1876 - Acord de 28 de Juliol de 1976, entre la Santa Seu i l'Estat espanyol - Acord de 3 de gener de 1979, entre la Santa Seu i l'Estat espanyol sobre: - Acord entre el Regne d'Espanya i la Santa Seu sobre assumptes d'interès comú en Terra 	<ul style="list-style-type: none"> - Declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà (art.10) - Lleis escolars de la Tercera República: <ul style="list-style-type: none"> • Educació primària, obligatòria i laica (1882)

	<p>Santa de 21 de setembre de 1994</p> <ul style="list-style-type: none"> - Llei 24/1992, de 10 de novembre, per la qual s'aprova l'Acord de Cooperació de l'Estat amb la Federació d'Entitats Religioses Evangèliques d'Espanya (FEREDE) - Llei 25/1992, de 10 de novembre, per la qual s'aprova l'Acord de Cooperació de l'Estat amb la Federació de Comunitats Jueves d'Espanya - Llei 26/1992, de 10 de novembre, per la qual s'aprova l'Acord de Cooperació de l'Estat amb la Comissió Islàmica d'Espanya - Llei orgànica 7/1980, de 5 de juliol, de Llibertat Religiosa - Llei orgànica 1/2002, de 22 de març, reguladora del Dret d'Associació - Llei orgànica 2/2006, de 3 de maig, d'Educació, en la redacció donada 	<ul style="list-style-type: none"> • Organització de l'educació primària - Llei de 9 de desembre de 1905 que separa Església i Estat - Constitució Francesa de 1958 - Llei de 15 de març de 2004 que prohibeix l'ús de símbols religiosos conspicus a les escoles públiques <p>Llei de 20 d'abril de 2016 sobre ètica i els drets i obligacions dels funcionaris públics</p>
--	---	--

	<p>per la Llei orgànica 8/2013, de 9 de desembre, per a la Millora de la Qualitat Educativa</p> <ul style="list-style-type: none"> - Llei orgànica 6/2001, de 21 de desembre, d'Universitats, modificada per la Llei orgànica 4/2007, de 12 d'abril - Protecció Penal de la llibertat religiosa: Llei orgànica 10/1995, de 23 de Novembre, del Codi Penal, modificada per la Llei orgànica 1/2015, de 30 de Març 	
Desenvolupament per matèries	<ul style="list-style-type: none"> - Personalitat jurídica civil de les entitats religioses - Comissió Assessora de la Llibertat Religiosa - Notori arrelament de les confessions religioses a Espanya - Assistència religiosa: <ul style="list-style-type: none"> • Forces armades • Centres escolars • Hospitals • Presons - Ensenyament religiós: 	<ul style="list-style-type: none"> - Educació - Símbols religiosos ostentosos en els espais públics, centres educatius i organismes públics

	<ul style="list-style-type: none"> • Educació • Professors de religió - Llocs de culte i cementiris religiosos - Matrimoni religiós - Ministres de culte: <ul style="list-style-type: none"> • Seguretat Social • Estrangeria/Treball • Secret religiós - Règim econòmic i fiscal de les entitats religioses - Altres convenis de col·laboració 	
--	--	--